

LJUBO BOBAN

Sastanak V. Mačeka s knezom Pavlom
(u studenom 1936) i M. Stojadinovićem
(u siječnju 1937)

Uvod

Kad je nakon parlamentarnih izbora, u svibnju 1935, knez Pavle odlučio ukloniti B. Jeftića i na vlast dovesti koaliciju radikala, Slovenske ljudske stranke i Jugoslavenske muslimanske organizacije, postupio je tako iz više razloga. Takva kombinacija trebalo je da stvori dojam kako se u političkom životu otvara nova era u kojoj će se postupno napuštati šestosiječanjska politika kralja Aleksandra. Predavajući vlast trima bivšim opozicionim strankama, knez je time pokazao da više ne računa s onim snagama na koje se oslanjao dotadašnji režim. To što je vlast bila povjerena bivšim strankama trebalo je da stvori dojam kako se otvara perspektiva vraćanja na razvijeni stranačkopolitički život, što ga je prije kraljev apsolutizam isključivao. S druge je strane knez, koji uistinu nije želio nikakav ozbiljniji zaokret u političkom životu, mogao biti siguran da spomenuta koalicija neće dovesti u pitanje osnovne institucije dotadašnjeg režima. Te su stranke i prije bile spremne paktirati s kraljem i doći na vlast, ne dirajući u osnove šestosiječanjskog režima. Zato su među opozicijom te tri stranke za kneza Pavla bile najpouzdaniji čuvar onog sustava koji je bio sankcioniran oktroiranim ustavom od 3. IX 1931. Vlada Stojadinović-Korošec-Spaho označila je novu etapu jedino u tome što je tu i tamo taktički liberalnije primjenjivala političke zakone starog režima i neprestano obećavala da će donijeti nove zakone. Takvo je ponašanje vlade u prvo vrijeme stvaralo iluzije u dijelu političkih krugova i javnosti da ta vlada stvarno otvara novu političku eru.

Još i prije nego je došla na vlast, koalicija radikala, JMO i SLS željela je ostaviti dojam kako poklanja potrebnu pažnju hrvatskom pitanju. U političkoj platformi kojom su se predstavili knezu Pavlu, članovi te koalicije predlagali su da u vladu, koja će im biti povjerena, bude pozvan i Maček.¹ Time su htjeli steći više poena u trci za dobivanje mandata za sastav vlade, jer je kod kneza više šansi imala ona kombinacija, koja je obećavala sporazumijevanje s hrvatskom opozicijom. Osim toga, trebalo je ostaviti dobar dojam kod vodstva Hrvatske seljačke stranke kako bi imalo što umjereniji stav prema trojnoj koaliciji u slučaju njenog dolaska na vlast.

Prema opoziciji u Hrvatskoj ta je vlada, općenito, bila tolerantnija od prethodnih vlada. Ona je za to imala svoje račune. Osim opće želje da svoju vladu predstavi kao vladu novog političkog duha, Stojadinović se

¹ Usp. *Ljubo Boban*, Iz historije odnosa Mačeka i dvora u vrijeme šestojanuarskog režima, Zbornik Historijskog instituta Slavonije 3/1965, 198.

odlučio na taktiziranje prema HSS jer nije želio da se sukobljava na svim stranama. Bio je u sukobu s opozicijom u Srbiji, radio je sa Skupštinom koja je izabrana pod Jeftićevom vladom potkraj god. 1935, razišao se s Glavnim odborom Radikalne stranke, bio je neprestano izložen pritiscima Jugoslavenske nacionalne stranke. Sve su to bili razlozi zbog kojih je Stojadinović želio izbjeći oštru konfrontaciju s opozicijom u Hrvatskoj. Takvom politikom lakše je razjedinjavao opoziciju u Hrvatskoj i Srbiji. Zato je bio spreman činiti sitne ustupke, ali ne dovodeći ni jednog trenutka u pitanje temeljna načela svoje politike.

Svojom politikom taktiziranja vlada je željela političko nezadovoljstvo u Hrvatskoj kanalizirati u legalne okvire i tako suzbijati širenje ustaškog pokreta, nastojeći da se između njega i HSS-a produbljava antagonizam. Vodstvo Hrvatske seljačke stranke također je imalo svoje račune u takvoj vladinoj politici. Politika sitnih koncesija i sporadične tolerancije prema hrvatskoj opoziciji omogućavala je slobodnije djelovanje i organiziranje HSS-a i proširivanje njegove aktivnosti na razna područja političkog, gospodarskog i prosvjetno-kulturnog života. Taktiziranje s vladom osiguralo je vodstvu HSS-a povoljniji položaj prema opozicionim strankama u Srbiji. U strahu da bi moglo doći do kakvih aranžmana između vlade i HSS, radikali oko Glavnog odbora, demokrati i zemljoradnici više su se trudili da nađu mogućnost za suradnju sa Seljačko-demokratskom koalicijom.

Već u samom početku, kad je postao namjesnik, knez Pavle se trudio da ostavi dobar dojam kod hrvatske opozicije. Nedugo iza kraljeve smrti, Maček je bio pušten iz zatvora. Kad je došlo do krize Jeftićeve vlade, knez je pozvao Mačeka u audijenciju i pitao ga za mišljenje kako riješiti vladinu krizu. Bio je to, doduše, samo formalni gest, jer je koncept nove vlade bio gotov i unaprijed je bilo jasno da se neće uvažiti Mačekovo gledište. Ipak, to je bilo prvi put nakon 6. siječnja 1929. da se o promjeni vlade konsultiralo i vodstvo HSS-a.² Knez je i kasnije nastavio taktizirati prema hrvatskoj opoziciji.

I Sastanak Mačeka i kneza Pavla

1. Priprema sastanka

Prve inicijative za sastanak kneza i Mačeka dao je Korošec, ministar unutrašnjih poslova u Stojadinovićevoj vladi. On je banu Ružiću izjavio da bi se želio sastati s Mačekom i Trumbićem i organizirati njihov sastanak s knezom.³ Osim Meštrovića, ban Ružić je s Korošćevim željama

² Isto, 199.

³ Ružić (koji je bio u dobrim odnosima s Korošcem) o tome je pričao Meštroviću i uvjeravao ga u Korošćeve dobre namjere i dobru volju da »drži s Hrvatima«. (Historijski institut JAZU, Zbirka Trumbić — dalje samo: Zbirka Trumbić, bilj. od 10. VI 1936, o razgovoru s Meštrovićem). Prije toga Meštrović je bio u Beogradu i, osim s drugima, razgovarao s namjesnicima knezom Pavlom i Perovićem. Kad je Meštrović o tome obavijestio Mačeka, on mu je prigovorio što mu se prije polaska u Beograd nije javio, ali se zatim složio s Meštrovićevim objašnjenjem da bi se za to saznalo i da bi se činilo kako je u Beograd došao u ime Mačeka (Isto, bilj. od 28. V 1936).

upoznao i Pavla Ostovića koji je o tome obavijestio Trumbića. On je zabilježio da su i Meštrović i Ostović »odma odgovorili da po njihovom mnijenju ne ćemo primit posredstvo, a najmanje Korošca, koji se stalno nudi Hrvatima za posrednika — protektora a u stvari da ometa sporazum između Hrvata i Beograda, jer na taj način on ima važnost u Beogradu gdje služi protiv Hrvata. Riječju: nema razgovaranja preko Korošca.«⁴ Na početku srpnja 1936. Trumbića je posjetio Stanko Švrljuga (bivši ministar u vladi generala Živkovića) koji je bio u dobrim odnosima s knezom.⁵ Govorio je o raznim pitanjima vanjske i unutrašnje politike, ali se Trumbić o njima nije izjašnjavao.⁶ Vidjelo se da Švrljuga želi saznati bi li se Trumbić sastao s knezom Pavlom.⁷ Trumbić, koji je to dovodio u vezu s ranijim porukama po banu Ružiću, ovako je rezimirao svoj dojam o pravom cilju Švrljuginog posjeta: »Današnji posjet ide u istom pravcu, samo što znači jedan korak dalje, a to je što je Švr[ljuga] napomenuo da li bi se ja htio sastati sa Pavlom! Dakle ne sa Korošcem! Sve ostalo mislim da je bio samo uvod, dotično izgovor za razgovor u kojem je imao, kao glavno, nabaciti sastanak (slučajno) sa Pavlom.« »Čini mi se da je glavni cilj Švrljugine misije taj da bi se udesio sastanak sa mnom kneza Pavla.« Na Švrljugino pitanje poznaje li kneza i bi li se želio s njim sastati, Trumbić je odgovorio »generalno kao da se radi samo o razgovoru, da je sigurno simpatičan razgovor sa ovako otmjenim mladim čovjekom, i da bi mi bio interesantan nakon 22 godine,⁸ jer da je od dečka postao zreo čovjek, ali da za to nema prilike još manje zbog njegova delikatnog službenog položaja itd.«⁹

Švrljuga je Trumbiću ponovo došao potkraj istog mjeseca.¹⁰ Taj put je otvoreno predložio da se sastane s knezom, dodavši da je to njegov

⁴ Isto, bilj. od 12. VII 1936, o razgovoru sa Švrljugom. U toj bilješci stoji da bi sastanak s Mačekom i Trumbićem želio knez, ali to ne može učiniti iza leđa vladi, pa se zato, kao posrednik, pojavljuje Korošec, koji se i sam želio sastati s Mačekom i Trumbićem. Prema izvještaju upravnika grada Beograda, o Korošcu se u »hrvatskim političkim krugovima povoljno govori i smatra, da je jedino njegova zasluga što je kurs prema Hrvatima popušten neposredno posle njegovog dolaska na položaj Ministra unutrašnjih poslova« (Arhiv Jugoslavije, zbirka M. Stojadinovića, f-34/II, izvještaj od 15. XI 1936).

⁵ Švrljuga je već i prije kontaktirao s Trumbićem. — Usp. *Ljubo Boban*, Zagrebački memorandum (1934), Zbornik Historijskog instituta Slavonije 7—8/1970, 305 i d.

⁶ O tome je zapisao: »Kad je o svemu tome htio Švrljuga čuti moje mnijenje, ja sam bio dakako evazivan, pa sam mu rekao da ako želi što konkretna, može se obratiti na Mačeka, koji je vodja i koji ima riječ. On je na to odgovorio, kao da je i on toga mnijenja, pa mu je izmaklo, da je došao k meni jer nema *Dežmana*, koji bi inače otišao k Mačku« (Zbirka Trumbić, bilj. od 12. VII 1936, o razgovoru sa Švrljugom).

⁷ On je želio ostaviti dojam kako to pitanje postavlja usputno, neobavezno.

⁸ Trumbić se, naime, jednom susreo s knezom god. 1914.

⁹ Trumbić je dalje zabilježio da je Švrljugi glavno »bilo toliko da je razumio da ja nisam u načelu protiv i da ne bi načelno odbio. Tako se Švrljugi moglo činiti« (Kao nap. 4).

¹⁰ Rekao je Trumbiću tada da je Korošca informirao o ranijim njihovim razgovorima te da se Korošec jako interesirao za razgovor i za samog Trumbića. Tu je informaciju Trumbić u svojim bilješkama komentirao tako da se Švrljuga ponaša »kao da tobože ovaj [tj. Korošec] nije znao da ide k meni, pače sigurno poslat u misiju«. »Svakako, iako u toj formi, priznaje da su ne samo Korošec nego i sam Pavle obaviješteni o našem razgovoru« (Zbirka Trumbić, bilj. od 23. VII 1936, o razgovoru sa Švrljugom).

osobni prijedlog i da knezu o tome nije ništa poznato. Trumbić je zapisao da mu je Švrljuga, pošto je prikazao vanjsku i unutrašnju situaciju, otprilike izjavio: »*Meni stoga dolazi na pamet da bi trebalo da se ti svakako sastaneš sa knezom, da uzmete u pretres unutrašnju i vanjsku situaciju. On silno drži do tebe, ti ćeš mu znati reći stvari, sa tvojim iskustvom, koje će ga mnogo zanimati i moći će koristiti. On će se s tobom razumjeti kao s nikim drugim.*«¹¹

Trumbić je odlučno odbio Švrljugin prijedlog.¹² O svom odgovoru zapisao je: »Ja sam mu odgovorio sa kurtoazijom, sa gledišta ličnog i zatim političkog. Sa gledišta *ličnoga*, kazao sam da bi mi bilo ugodno naći se poslije 22 godine sa ovako otmjenim i ,vaspitanim' gentlemanom. Uspomena odonda ostala mi je simpatična. Ali sa gledišta *političkoga* da ne mogu pristati na njegov predlog. Držim svakako do toga, da neka knez zna da ovaj negativni odgovor ne ide njega lično. Pa sam obrazložio. Mi smo Hrvati sve do danas u ovoj državi bez upliva, bez prava, nosimo samo najteže terete. Sa nama se postupa kao sa *predmetom*. Mi smo individualno i kao narod izvan zakona. Ništa ne mijenja na stvari, ako pod ovom vladom ima stanovita toleracija u građanskom pogledu (drže se javni sastanci, gdje se pušta, da se 'izlajemo' kako se kaže u Beogradu itd.), jer su ostali svi zakoni sa čitavim sistemom stvorenim od 6. januara. To je dovelo do toga da je od nevolje sav hrvatski svijet stiskao se rame uz rame i pravi jedan front prema Beogradu odakle dolazi ova neprijateljska najezda. To je naša organizacija sa dr. Mačekom, kao vođom na čelu. On uživa politički puno povjerenje sve naše javnosti, i on je to povjerenje zaslužio. On dobro vodi! To narod vidi, shvaća i odobrava. I ja osobno to mislim, imam u nje[ga] povjerenje, znam da ne će napustiti glavnu političku liniju i njegov sam pomagač, i ništa drugo. Tako je položaj kako ga ja vidim i toga se držim. Ni ja ni niko drugi nebi imao u javnosti govoriti o hrvatskoj politici, nego jedini vođa, to je Maček, i u ovoj stvari to je za mene mjerodavno. Ići na razgovor iza njegovih leđa, značilo [bi] veliku pogrešku slabljenjem našega položaja prema Beogradu, to jest državne vlasti, kojoj je na čelu knez Pavle. On lično može biti dobar, ispravan, sve najbolje, ali to nije glavno: on je na čelu države u kojoj je položaj Hrvata kako sam ga istakao. Ali i da nisam ja u stranci kojoj je na čelu Maček, prema tome da se ne radi o stranačkoj disciplini, ja bih jednako ovako odgovorio iz razloga 'narodne discipline'.« Kad je Švrljuga spomenuo da nije ni mislio da prihvati sastanak »iza leđa« Mačeka, Trumbić mu je uzvratilo »da ne može biti ni govora da idem tražiti dozvolu od vođe, jer se neka ovlašćenja ne mogu ići tražiti, a ako ih se traži, pa ako ih se i dobije, to ipak ima svoju distonaciju. U jednu riječ bez Dr Mačeka ja nikako ne mogu primiti, a ići mu tražiti pristanak, naravno, nikako ne mogu i ne ću. Sva je

¹¹ Švrljuga je spomenuo da bi se sastanak mogao održati u njegovoj vili na Bledu, da bi bio neformalan, slučajan i diskretan.

¹² »Mora da ga je moj odgovor iznenadio«, zapisao je Trumbić, »naime mora da je mislio da će mi ova 'njegova sugestija' ipak laskati, kad se radi o 'knezu' koji, napokon, jer izlazi na to, traži 'audijenciju' kod mene.«

naša organizacija, a u tome i snaga, narod i vođa, koga svi pomažemo, prvi ja što mogu i što treba. O politici govori samo vođa, i na nj se treba, ko hoće, obratiti. Što ima on da čini, od puta do puta to je njegova stvar, narod će imat povjerenja, jer se uvjerio i dosad da ne će skrenuti«. ¹³ Švrljuga je i dalje nagovarao Trumbića, pronalazio razne argumente, spomenuvši i to da bi Trumbić mogao biti posrednik između Mačeka i kneza, koji bi pripremio njihov susret. U bilješci o razgovoru sa Švrljugom Trumbić je zaključio: »Nekako da prekinem ovaj razgovor koji je prelazio u neko natezanje, izjavio sam da ne bih htio da bude nesporazuma i da mi je lično žao što ne mogu odgovoriti nego *negativno* na njegov predlog za sastanak sa knezom i to iz političkih razloga, koje sam već napomenuo.« ¹⁴

U međuvremenu je Korošec ponovo po banu Ružiću požurivao sastanak s Mačekom. Maček je na to pristao i njih su se dvojica tajno sastali u nekom selu na hrvatsko-slovenskoj granici. Korošec je Mačeku predložio sastanak s knezom. Maček je odgovorio da tada još ne bi mogao i spomenuo da bi na sastanak mogao ići Trumbić. ¹⁵ Na početku rujna po banu Ružiću stigla je poruka da knez Pavle na Bledu očekuje Trumbića. i zbog toga je tamo produžio boravak. Kad ga je Maček o tome informirao, Trumbić je ponovo negativno odgovorio. O svom je odgovoru zapisao: »Jedno je pitanje kontakta, a drugo je da li putem mene. Sastanak ne može ostati tajan, pače ne bi ga se imalo ni skrivati, a s druge strane trebalo bi da se zna, da je Maček izaslao Trumbića, inače bi javnost svakako komentirala pa i to da sam ja išao na razgovor iza leđa predsjednika i slično. Maček sve to odobrava i priznaje. A ja tada nastavim: da bi takova misija bila odviše velika senzacija i hrvatska bi javnost morala misliti, da se radi o važnim i konkretnim odlukama, što u stvari nebi bilo. Jer mobilizirati mene za misiju kod prvog namjesnika princa Pavla, koji se ne čujem, ne dajem nikada nikakve izjave političke, živim povučeno, nisam ulazio u pregovore s Udruženom opozicijom i u drugim događajima, morala bi javnost misliti da se radi o daleko važnijim stvarima s očekivanjem rezultata itd. Pošto to nije tako, ja držim, rekao sam, da sam ja za ovaj korak nepodesan i da treba naći zgodniju osobu. Time sam mu dao jasno razumjeti, da ja ne ću i da on ne može raspolagati sa mnom kao sa Jel[aišićem] ili Šut[ejom] itd.« ¹⁶

Trumbić je predložio da na razgovor ide Meštrović koji je s knezom bio u dobrim odnosima. Maček je najprije izrazio neke rezerve, a zatim

¹³ Švrljuga je tvrdio da Maček nije pogodan za razgovor, s njim knez ne može uhvatiti »psihološki kontakt«, što se, prema Švrljugi, pokazalo i u vrijeme Mačekova susreta s knezom u lipnju 1935. Knez je u saobraćaju ljubazan, ponaša se aristokratski, ali diplomatski, ukočeno, hladno. Zbog toga bi Trumbić, s obzirom na svoje diplomatsko-iskustvo, bio pogodniji za razgovor s knezom, objašnjavao je Švrljuga.

¹⁴ Kao nap. 10.

¹⁵ Zbirka Trumbić, bilj. od 5. VIII 1936, o razgovoru s Mačekom. U bilješci Trumbić izražava nezadovoljstvo što ga je Maček spomenuo i ne pitajući ga. U toku tog razgovora Trumbić je obavijestio Mačeka o svojim razgovorima sa Švrljugom.

¹⁶ Zbirka Trumbić, bilj. od 4. IX 1936, o razgovoru s Mačekom.

se složio.¹⁷ Dogovorili su se da će Trumbić pozvati Meštrovića iz Splita.¹⁸ Maček je poslao Meštrovića k banu Ružiću koji je bio jako iznenađen kad je čuo da bi na razgovor umjesto Trumbića išao Meštrović.¹⁹ U razgovoru s Meštrovićem Trumbić je još jednom odlučno odbio sastanak s knezom.²⁰ Predložio je da ako ne ide Meštrović neka Maček obeća da će doći kasnije, kada ozdravi.²¹ Kad je Meštrović s tim upoznao Mačeka, ovaj ga je uputio da banu Ružiću saopći da će ga obavijestiti kad ozdravi i da će »on poći sto puta« k Pavlu, a tada će moći zvati i Trumbića.²² Nekoliko dana kasnije Trumbić je ponovo posjetio Švrljugu. Opet se vraćao na svoju misao da se Maček neće snaći u razgovoru s knezom i da bi bilo bolje ako bi išao Trumbić. »Ja sam opet za sebe to odbio«, zapisao je Trumbić, »dokazujući kako to i politički nema smisla, ni ovo kako ni svako drugo posredstvo. Nasuprot imalo bi značaj politički to: kada bi se sastali Pavle i Maček, prvi kao šef države a drugi kao vođa i predstavnik hrvatskoga naroda. To Maček, koji se izjavio pripravnim poći jedan i sto puta na takav razgovor, može kako je pošao i na audijenciju kad su bile konsultacije nakon demisije Jeftićeve vlade u maju²³ 1935.«²⁴ Za sebe je Trumbić izjavio da bi se s knezom eventualno sastao ako nakon svog sastanka s knezom Maček to nađe za potrebno i ako bi se »radilo o stvari koja odgovara mojem političkom shvaćanju«. U tom slučaju sastanak bi morao biti kao slučajan, bez posebnog protokola i ne na dvoru, kako se ne bi dobio dojam da Trumbić ide knezu »na noge«.²⁵

¹⁷ Maček je smatrao da je bolje ako na razgovor ide Trumbić, jer će knezu neke stvari trebati energično reći: da je on (Maček) »kao političar pripravan pristati na novo preuredjenje države, u kojem bi Hrvati postigli svoju samostalnost, ne dirajući državne granice, ali ako to Srbija ne bude i nadalje htjela, Hrvati će misliti na sebe, i otrgnut će se čim budu mogli. Mislio je da Meštrović ne bi mogao tako energično postupiti jer je 'mek' i 'jer uvijek misli najprije na državu da se spasi'«. Trumbić je dodao da je stvar dogovora što će Meštrović knezu reći.

¹⁸ Kao nap. 16.

¹⁹ Narednog dana trebalo je da knez prođe kroz Zagreb na putu za Brdo, gdje je očekivao Trumbića.

²⁰ O tome je on zapisao: »Odgovorio sam Meštr[oviću] nakon ovog novog izvještaja, da ja ne ću ići, jer smatram da to ne valja. Ako treba dati neku moralnu potporu P[avl]ju in odio JNS i cijeloj bandi u Beogr[adu] to ne može mojim posjetom koji će se razno tumačiti [...]«

²¹ Maček je tada bio bolestan (upala uha).

²² Po Mačekovoj uputi Meštrović je imao pitati bana Ružića želi li knez izričito sastanak s Trumbićem, jer bi tada sve bilo prepušteno njima dvojici, knezu i Trumbiću. Putem bana Ružića knez je požurivao sastanak. Kad je Trumbić odbio razgovor, uz Meštrovića je i Ivan Šubašić spominjan kao kandidat za sastanak s knezom. Ružić je izrazio rezervu, dodavši da je Šubašić »riba izvan vode« (Zbirka Trumbić, bilj. od 7. IX 1936, o razgovoru s Meštrovićem).

²³ Treba biti u lipnju.

²⁴ Na Švrljuginu primjedbu što će biti ako se Maček u razgovoru izjasni za nezavisnu hrvatsku državu, Trumbić je odgovorio: »Što se tiče 'nezavisne Hrvatske' stvar je Mačekova što će on govoriti, ali ako i to on izjavi, ta mu se sloboda ne smije odreći. Razgovor *neobvezatan* i potpuno slobodan. Niko nikoga ničim ne obavezuje, nego kao da bi se oni sporazumili i nešto utvrdili, što ima da važi. Ako M[aček] postavi to pitanje, knez ne smije da odbije tako da bi prekinuo razgovor, jer bi time neovlašćeno povrijedio svog sabesjednika. On o tome može da povede razgovor, kao i o svakom drugom pitanju, da iznese svoje prigovore, nemogućnosti itd. ili svoje uslove. Sve je, ponavljam, slobodno i bez obveze.«

²⁵ Zbirka Trumbić, bilj. od 14. IX 1936, o razgovoru sa Švrljugom.

Maček se složio s Trumbićevim odgovorom Švrljugi i ponovio da će se on, kad ozdravi, sastati s knezom.²⁶ Potkraj listopada knez se interesirao za Mačekovo zdravlje i mogućnost susreta. Maček je poručio da se još uvijek ne osjeća sasvim dobro i da još neko vrijeme treba pričekati.²⁷

2. Sadržaj razgovora

Do susreta Mačeka i kneza došlo je 8. XI 1936, na Brdu kod Kranja.²⁸ Sastanak je organizirao ban Ružić, koji je Mačeku stavio na raspolaganje banski automobil na kome je, da se sačuva diskrecija, bio promijenjen registarski broj. U Mačekovoj je pratnji bio dr Stražnicki, ali razgovorima nije prisustvovao.²⁹ Razgovor je (prije i za vrijeme objeda) trajao oko 4 sata.³⁰ Knez je na Mačeka ostavio povoljan dojam. U svojim memoarima on piše da je knezu bilo urođeno aristokratsko mišljenje i držanje, da je bio obrazovan u duhu najbolje evropske tradicije i da kod njega nije bilo ni traga od srpskog šovinizma koji se opažao kod kralja Aleksandra.³¹

O sadržaju razgovora Mačeka i kneza nije bilo javnosti ništa poznato. U posebnom izdanju *Hrvatskog dnevnika* bilo je rečeno samo ovo: »Noćas se vratio predsjednik dr Vlatko Maček iz Brda kamo je bio jutros otputovao na poziv Nj. Vis. Kneza Namjesnika, koji ga je primio u podužu audijenciju. Dr Maček nije dao nikakve izjave o razgovoru

²⁶ Isto, bilj. od 15. IX 1936, o razgovoru s Mačekom.

²⁷ Knez je sada poruke slao po dru M. Stražnickom, pa je Maček imao dojam da knez više ne želi posredovanje bana Ružića (Isto, bilj. od 28. X 1936, o razgovoru s Mačekom).

²⁸ Torbar je imao informaciju da je knez predlagao da se sastanak održi u Beogradu, ali je Maček to odbio s obrazloženjem da bi se tada morao sastati i sa svojim prijateljima iz opozicije. Trumbić misli da je to Mačeku bio samo izgovor (Isto, bilj. od 5. XI 1936, o razgovoru s Torbarom). Suprotno tome, u izvještaju upravnika grada Beograda stoji: »U najbližoj okolini dr Mačeka istaknuto je, da dr Maček nije pravio pitanje od mesta gde je trebalo da bude audijencija, niti od načina kako da do iste dođe. On je stao na stanovište da prestiž Nj. V. Kneza Namesnika Pavla treba da bude na prvom mestu, pa je bio spreman, kad bi to Nj. V. Knez Pavle želeo da on (dr Maček) sam zatraži audijenciju i da dođe u Beograd. Međutim bio je pozvan u Kranj« (Kao nap. 4).

²⁹ Dr Milorad Stražnicki bio je prije toga sveučilišni profesor u Zagrebu. Neko je vrijeme bio u diplomatskoj službi. Prema informacijama upravnika grada Beograda, Stražnicki nije politička ličnost, ali Maček u njega ima veliko povjerenje (bili su školski drugovi) i smatra ga osobnim prijateljem. Prema istoj informaciji, i knez Pavle cijeni Stražnickog i navodno je s njim prije toga bio u Njemačkoj, kamo je knez putovao tajno i sastao se s Hitlerovim izaslanikom (Kao nap. 4).

³⁰ Usp. isto, bilj. od 21. XI 1936, o razgovoru s Vlahom Raićem.

³¹ *Vladko Maček*, In the Struggle for Freedom, New York 1957, 178; usp. *Milan Stojadinović*, Ni rat ni pakt, Buenos Aires 1963, 512—513. U izvještaju upravnika grada Beograda također se navodi da je Maček svojoj okolini izjavio kako ga je knez ljubazno i prijateljski primio, ne gledajući na propise koji vladaju u kraljevskom domu (Kao nap. 4).

s Nj. V. Knezom Pavlom.³² Novinarima, koji su se zanimali za sadržaj razgovora, Maček nije ništa saopćio.³³

U razgovoru se raspravljalo o raznim pitanjima filozofije, umjetnosti i politike. O sadržaju političkih razgovora postoje samo parcijalni podaci, pretežno prepričavanje onog što je Maček izjavio nekim osobama iz svoje okoline, pa o tim razgovorima nije moguće dobiti potpunu i vjerodostojnu sliku.³⁴

Knez je Mačeku izložio svoje tumačenje raznih pitanja vanjske politike Jugoslavije, obavijestio ga o razlozima svoga skorog puta u London i ostalom za što se Maček zanimao.³⁵

U političkim su razgovorima najvažnije mjesto imala pitanja unutrašnje politike, posebno državno uređenje i mogućnosti za njegovu promjenu. Maček je ponovio stav koji je i dotada javno zastupao — da se ukine tadašnji ustav i donese novi. Odlučno je zahtijevao ukidanje tadašnjeg ustava a, navodno, nije pravio pitanje od toga kako će se to provesti nego je to prepuštao knezu. Prema izvještaju upravnika grada Beograda, Maček je izjavio da će prihvatiti suradnju sa svakom vladom koju knez postavi, ako će zadatak te vlade biti da provede izbore za Ustavotvornu skupštinu. S tadašnjom Skupštinom nije želio surađivati niti je prihvaćao mogućnost da ona donese novi izborni zakon. Predlagao je da se sastavi nova vlada koja bi donijela izborni zakon s tajnim pravom glasa. U tu bi vladu delegirao nekoliko osoba u koje ima povjerenje. O ostalim članovima vlade složio bi se s kneževim prijedlogom. Maček je smatrao da bi se detalji novog ustava morali utvrditi prije izbora, jer bi se na izborima tražilo povjerenje birača za takav ustav.³⁶

Knez je dokazivao kako se Mačekov prijedlog o ukidanju ustava ne može prihvatiti. Opravдавao se da nije kriv za tadašnje stanje i da ga ne može brzo izmijeniti, da on razumije Mačekov položaj, ali i Maček mora razumjeti njegov. Ustav ne može mijenjati, jer mladom kralju mora predati stanje kakvo je zatekao kad je postao namjesnik. Nasuprot radikalnom postupku, kakav je predlagao Maček, knez je govorio o

³² *Hrvatski dnevnik*, br. 169, 9. XI 1936. Naredni broj lista osim toga saopćenja donio je i informaciju da je knez zadržao Mačeka na ručku. Na sastanku ništa nije dogovoreno o saopćenju za javnost. Naknadno je došao pukovnik Radović i Mačeku prenio kneževu želju da se javnosti saopći samo onoliko koliko je bilo u spomenutom komuniqueu (Zbirka Trumbić, bilj. od 23. XI 1936, o razgovoru sa Šutejom).

³³ Kad su novinari od Mačeka tražili informaciju o sastanku, upitao ih je: »Znate li vi šutjeti?«, što su oni potvrdili. »I ja«, odgovorio im je Maček (*Hrvatski dnevnik*, br. 170, od 10. XI 1936).

³⁴ Prije razgovora s knezom Maček se, kao što je spomenuto, konzultirao s Trumbićem. Navodno je razgovarao i s još nekim osobama iz stranačkog vodstva (Usp. Prilozi, izvještaj bana Savske banovine).

³⁵ U izvještaju stoji da je Maček izjavio svojoj okolini kako ga je iznenadila »otvorenost i iskrenost« s kojom mu je knez »iznosio mnoge važne i interesantne stvari« (Kao nap. 4).

³⁶ Kao nap. 4; usp. Zbirka Trumbić, bilj. od 21. XI 1936, o razgovoru s Raićem; bilj. od 23. XI 1936, o razgovoru sa Šutejom; bilj. od 19. XII 1936, o razgovoru s H. Križmanom; bilj. od 24. XII 1936, o razgovoru s Mačekom; usp. *Todor Stojkov*, O stvaranju Bloka narodnog sporazuma, Istorija XX veka, — Zbornik radova VI, Beograd 1964, 255.

etapnoj politici postupnih promjena.³⁷ Kad je Maček postavio pitanje garancija za ono o čemu bi se postigao sporazum, knez je odgovorio: »*Garancija bit će moja poštena riječ!*«, dodavši da bi abdicirao ako se sporazum ne bi poštivao.³⁸ Maček je spomenuo i mogućnost promjene namjesništva tako što bi novo namjesništvo sačinjavali kraljica, knez Pavle i njegov otac Arsen.³⁹ Knez je takvu soluciju otklonio s obrazloženjem da mu je otac Arsen prestar, a kraljica je — žena!⁴⁰ Razgovor se vodio i o političkim strankama. Vidjelo se da knez ima loše mišljenje o strankama Udružene opozicije, za koje je rekao da nemaju pristaša. Maček je osuđivao vladinu Jugoslavensku radikalnu zajednicu kao stranku koja je stvorena odozgo. Knez je nije branio.⁴¹

3. Nakon sastanka

Izvještavajući o reagiranjima nakon sastanka, upravnik grada Beograda je pisao da je audijencija naišla na živ interes u političkim krugovima u Zagrebu, ali se većina političara iz redova hrvatskog narodnog pokreta drži rezervirano i ne izjašnjava se o eventualnim političkim posljedicama. Upravnik grada zatim piše: »Iz najbliže okoline dr Vlatka Mačeka, u najvećem povjerenju, saznalo se, da je dr Vlatko Maček tokom same audijencije, koju je imao kod Nj. V. Kneza Namesnika Pavla neobično zadovoljan. Ističe se, pak, da to zadovoljstvo ne mora da se objašnjava time, što će se pretpostaviti da će se iz razgovora, koji je trajao tri sata,

³⁷ Zbirka Trumbić, bilj. o razgovoru s Raićem, o razgovoru s Krizmanom, o razgovoru s Mačekom; bilj. od 14. XI 1936, o razgovoru s K. Lukšićem; bilj. od 28. XI 1936, o razgovoru s V. Košakom.

³⁸ Maček je Trumbiću pričao da ga je takva kneževa izjava dovela u nezgodan položaj: to nije mogao smatrati dovoljnom garancijom, a knezu tako nije mogao odgovoriti. Neugodnu situaciju pokušao je popraviti pitanjem što bi Hrvati dobili kad bi Pavle abdicirao. Tako je htio pokazati koliko je takva garancija neodređena, a ujedno napraviti knezu kompliment (Isto, bilj. od 24. XII 1936, o razgovoru s Mačekom).

³⁹ O tome su se prethodno dogovorili Maček i Trumbić koji je zapisao da bi to »bio udar, ali bi nastala nova situacija. Takvo namjesništvo moglo bi da provede politiku sugeriranu od Mačka: *Tabula rasa*« (tj. ukidanje ustava i raspis izbora za Ustavotvornu skupštinu). »U stvari to bi imalo značiti namjesništvo Pavla prekriveno imenom kraljice«, komentirao je Trumbić.

⁴⁰ Trumbiću je Maček izjavio da je dobio dojam »*da bi Pavle htio sam da bude namjesnik!*« Kad se Maček loše izrazio o namjesnicima Peroviću i Stankoviću, vidjelo se da se knez s tim složio, spomenuvši u istom smislu još i zamjenike namjesnika Banjanina i Zeca. Kad je Maček spomenuo generala Tomića knez nije ništa komentirao (Isto; usp. *Lj. Boban, Iz historije odnosa, n. dj., 191 i d.*). U spomenutom izvještaju upravnika grada Beograda podatak o promjeni namjesništva nešto se razlikuje od onog što je prije rečeno. Tu stoji da bi se u novom ustavu utvrdila funkcija namjesništva s tim da bi dužnost namjesnika do kraljeva punoljetstva obavljao knez Pavle. Da bi se uklonile sumnje da knez želi trajno zauzeti vlast, u ustavu bi odredba o namjesništvu »dobila specijalne i najkonkretnije forme«. Drugi namjesnici i zamjenici bi otpali, ali bi im se izvan ustava dale neke slične funkcije, koje ne bi imale veze s kraljevskom vlašću.

⁴¹ Zbirka Trumbić, bilj. od 23. XI 1936, o razgovoru sa Šutejom. U svojim memoarima (str. 512) Stojadinović o sastanku kneza i Mačeka piše: »Razgovor je protekao u opštim pitanjima razne prirode, bez ičega konkretnog, kako mi je knez posle saopštio.«

možda u dogledno vreme nešto konkretno u vezi sa tim i ostvariti. Zado-
voljstvo dr Mačeka je veliko zbog toga, što je Nj. V. Knez Namesnik
Pavle u razgovoru sa njim, pokazao neobično veliko interesovanje i
duboko razumevanje za osnovne zahteve njegove, kao zahteve hrvatskog
naroda.⁴² Istaknute stranačke prvake Maček je nakon sastanka obavije-
stio o sadržaju razgovora, spomenuvši da knez nije ništa određeno odgo-
vorio, ali da očekuje da će knez sve proučiti i zauzeti stav. U Mačekovoj
okolini očekivalo se da će se knez sastati sa Stojadinovićem, Korošcem
i Spahom i možda s drugim političarima, uključujući i predstavnike opo-
zicije, da bi saslušao njihova mišljenja o Mačekomim prijedlozima. Nakon
kneževa povratka iz Londona i njegovih konzultacija, očekivala se nova
Mačekova audijencija kod kneza.⁴³

O Mačekovoj audijenciji raspravljalo je i vodstvo Samostalne demo-
kratske stranke. Prema podacima upravnika grada Beograda, održano je
o tome nekoliko sastanaka. Prema tim informacijama, samostalci su
Mačeku sugerirali da se sazove Radni odbor opozicije i da se raspravi
o situaciji. Maček u načelu nije bio protiv takvih razgovora, ali je smatrao
da bi oni morali biti nastavak prijašnjih kontakata opozicije, a ne poslje-
dica njegove audijencije kod kneza.⁴⁴

Upravnik grada Beograda izvještavao je da je audijencija među fran-
kocima »izazvala potištenost i nezadovoljstvo«. U letku koji su nakon
audijencije rasturali, osuđivali su Mačekov odlazak knezu i optuživali
ga da je izdao hrvatski narod. Isticali su da do sporazuma ne može doći,
jer će se tome usprotiviti većina srbijanskih političara, a u slučaju poku-
šaja revizije ustava knez bi izgubio podršku vojske i ona bi mogla izvršiti
državni udar.⁴⁵

II Sastanak Mačeka i Stojadinovića

1. Priprema sastanka

U toku ljeta i u jesen god. 1936. stranke Udružene opozicije požurivale
su izradu zajedničke platforme na kojoj bi mogle zatražiti suradnju i
sporazum sa Seljačko-demokratskom koalicijom. Zabrinjavala ih je atmo-
sfera u odnosima vlade i Mačeka, jer su se plašili da u takvim prilikama
on neće imati interesa za užu suradnju s opozicijom u Srbiji. Međutim,

⁴² Maček se pohvalno izrazio o kneževim sposobnostima i poznavanju problema (Kao
nap. 4).

⁴³ Kao nap. 4. Novi Mačekov sastanak s knezom, nakon što se ovaj vrati iz Londona,
očekivao je i Šutej (Zbirka Trumbić, bilj, od 23. XI 1936, o razgovoru sa Šutejom).

⁴⁴ U izvještaju se dalje kaže da se u Mačekovoj okolini ističe kako on, kao jedan od
predsjednika Seljačko-demokratske koalicije, i dalje vodi politiku prema pogledima
Hrvatske seljačke stranke, a samostalci se tome, kao slabiji partner, prilagođavaju.

⁴⁵ »Karakteristično je, kaže se dalje u izvještaju, da u istom smislu govore i t.zv. jugo-
slovenski nacionaliste, četnici, kao i pristalice Bogoljuba Jevtića, Petra Živkovića i Ju-
raja Demetrovića. Oni kažu naročito kako postoji veliko nezadovoljstvo u vojnim
krugovima protivu popuštanja današnje vlade koje ide na štetu interesa Srba.«

posao na izradi zajedničke platforme tekao je vrlo sporo, zbog oprečnih pogleda na osnovna pitanja unutrašnjeg uređenja i proceduru za njihovo rješavanje. Kad je uspjelo postići kompromis i kad se delegacija Udružene opozicije s memorandumom najavila knezu Pavlu, on je odbio da je primi. Bilo je to pred knežev sastanak s Mačekom. Knez je predstavnik triju stranaka pojedinačno primio tek u drugoj polovici prosinca 1936, ali nije pokazao ozbiljnijeg interesa za njihovo stajalište. Memorandum Udružene opozicije nije jače zainteresirao ni Mačeka, jer stajališta koja je opozicija iz Srbije u njemu iznijela nisu zadovoljavala ni minimum onog što je tražilo vodstvo HSS-a. Osim toga, još je uvijek trajalo razdoblje relativno dobrih odnosa između vlade i Mačeka. Knežev susret s Mačekom bio je uvod i priprema za kontakte vlade i Mačeka. Knez je tada predložio Mačeku da se sastane sa Stojadinovićem, što je on i prihvatio. Ostalo je samo da se izabere pogodan trenutak kad će do tog susreta doći.⁴⁶

Stojadinoviću je bilo do toga da suradnja Seljačko-demokratske koalicije i opozicije u Srbiji bude što slabija. Otvoreno je tvrdio da vlada ne želi suradnju s opozicijom u Srbiji i dodvoravao se vodstvu HSS-a. Tako je na skupštini JRZ u Skoplju, gdje je govorio uoči općinskih izbora, uz ostalo izjavio: »Od svih opozicionih grupa ozbiljno računamo samo s drom Mačkom i Hrvatima, koje on predstavlja. U pogledu sporazuma s njime ne ćemo da se takmičimo s našim opozicionarima, koji misle da pomoću dra Mačka mogu jednom doći na vlast. Pošto totalno i tragično gube poverenje naroda, nitko ih više uskrsnuti ne može. Sačekat ćemo, da se malo slegne njihovim čestim putovanjima između Beograda i Zagreba podignuta prašina. Mirno ćemo sačekati, da se sruše sve one nerealne i fantastične kombinacije, koje su se bile čule ovih dana u vezi s pregovorima dra Mačka i beogradske tzv. udružene opozicije. Spokojni smo, jer je naš put dobro ocrtan. Tačno znamo kako idemo i kuda idemo! Mislim da nas Hrvati razumeju i veruju u našu dobru volju!«⁴⁷

Kontakt između Mačeka i Stojadinovića održavao je dr Krasnik, predsjednik Trgovinsko-industrijske komore u Zagrebu. Na početku prosinca god. 1936. on je pisao Ljubomiru Pantiću, sekretaru Jugoslavenske radikalne zajednice, da je Mačeku prenio sva saopćenja, odnosno izjave Stojadinovića i da ih je Maček »s velikim interesom saslušao«. Dalje je saopćavao da je Maček »mišljenja, da prvi korak i inicijativa za početak pregovora mora poteći sa strane gospodina Min[istra] pred[sjednika] kao predstavnika sadanje vlade i sadanje vlasti, a on će se tom pozivu drage volje odazvati, odnosno upustiti se u pregovore, koji po mojem

⁴⁶ Stojadinović piše da je knežev susret s Mačekom »ustvari imao da drži Mačeka prvo vreme „pod kontrolom“, da ne pravi gluposti, dok se prilike u zemlji malo ne srede i ne dođe vreme za ozbiljnije političke razgovore s njim, koje sam imao da vodim ja, kao šef Vlade i najveće političke stranke« (Stojadinović, n. dj., 513). U izvještaju upravnika grada Beograda stoji da Mačekova okolina vjeruje da je Stojadinović bio upoznat da će doći do sastanka Mačeka i kneza, kao i da je upoznat sa sadržajem razgovora. Također se smatra da bi, ako knez prihvati Mačekov prijedlog za novu vladu, Stojadinović u vladi bio kao osoba kneževa povjerenja. Smatra se da bi u takvoj vladi bio i Korošec.

⁴⁷ *Hrvatski dnevnik*, br. 176, 16. XI 1936.

najdubljem uvjerenju moraju svršiti sa pozitivnim rezultatom«. ⁴⁸ Pantić je odmah s time upoznao Stojadinovića i sutradan odgovorio Krasniku. Javljao mu je da Stojadinović usvaja Mačekovo gledište da inicijativa za sastanak mora doći od njega kao predsjednika vlade. Stojadinović je, stoji dalje u odgovoru, čekao dok se završe općinski izbori da u Srbiji slomi otpor svih onih koji se protive sporazumu s Mačekom. Čim se završe poslovi oko tih izbora i kad otputuje francuski ministar trgovine, koji je tih dana imao doći u posjet Beogradu, Stojadinović će se pripremiti za sastanak s Mačekom, javljao je Pantić. ⁴⁹

Nekoliko dana kasnije, Krasnik je pisao Pantiću da je Mačeka upoznao sa sadržajem poruke, »no nažalost nisam u stanju«, nastavlja on, »da Vam saopćim konačnu odluku mogega predsjednika [tj. Mačeka] glede početka svih stvarnih i političkih pregovora i to s razloga, jer je baš onaj isti dan i tako rekuć isti čas moj predsjednik primio više izvještaja iz Vojvodine, koji su se odnosili na provođanje općinskih izbora. U tim izvještajima bilo je naročito istaknuto, da je u cijeloj Vojvodini vladao za vrijeme izbora neobičan teror svih mogućih vlasti počam od banovinskih, sreskih, pa i konačno žandarskih predstavnika.« Krasnik dalje piše da je Maček bio konsterniran tim izvještajima, to više što je vlada tvrdila da će se u svim banovinama izbori održati bez nasilja. On priznaje da su u Savskoj, Primorskoj i drugim prečanskim banovinama izbori održani prema Stojadinovićevim obećanjima, ali ne i u Vojvodini, gdje je Maček također politički zainteresiran. Krasnik moli da se situacija ispita i poduzmu odgovarajući koraci radi repariranja nepravde. ⁵⁰ Pantić ga je obavijestio da je s tim upoznao Stojadinovića, koji je revoltiran zbog istupanja pojedinaca sa žaljenjem konstatirao da takve slučajeve nije moguće izbjeći. Ministru unutrašnjih poslova dao je nalog da ispita sve žalbe i protiv eventualnih krivaca poduzme zakonske mjere. ⁵¹

Kontakti s Mačekom održavani su također i preko Ivana Pernara, člana užeg vodstva HSS-a. S njim je kontaktirao Dragiša Cvetković, ministar socijalne politike u Stojadinovićevoj vladi. Pernaru je šef Stojadinovićevega kabineta javljao da je Stojadinović suglasan da se što prije sastane s Mačekom radi čega će se obratiti banu Ružiću da sastanak organizira. ⁵²

⁴⁸ Krasnik moli Pantića da sve to saopći Stojadinoviću, »dakako sve to uz nužnu i potrebnu diskreciju«, te da ga obavijesti o Stojadinovićevoj odluci (AJ, fond M. Stojadinovića, f-12, pismo od 2. XII 1936).

⁴⁹ Isto, pismo od 3. XII 1936. Pantić dijeli Krasnikov optimizam u izgledima za sporazum.

⁵⁰ Krasnik izražava nadu da ti incidenti neće prekinuti »tok ozbiljnih političkih pregovora«. Najavljuje da će do kraja mjeseca poslovno doći u Beograd, kad će se s Pantićem sastati, a dotada moli da mu pismeno »saopći koju utješljivu riječ za našega gospodina predsjednika«, tj. Mačeka (Isto, pismo od 9. XII 1936).

⁵¹ Isto, pismo od 11. XII 1936.

⁵² Isto, pismo od 17. XII 1936. U pismu stoji da je Cvetković informirao Stojadinovića o razgovorima koje je s Pernarom vodio u Zagrebu. U pismu se također kaže da Stojadinović nije švrljugu ovlastio ni za kakvo posredovanje i, ako je on što učinio, to je bez Stojadinovićevega odobrenja.

Prvih dana siječnja god. 1937. u Zagrebu je boravio D. Cvetković, koji se s Pernarom dogovorio o posljednjim pripremama za sastanak.⁵³ Tih dana čuli su se određeni glasovi o skorom susretu Mačeka i Stojadinovića.⁵⁴ *Hrvatski dnevnik* je reagirao na razne glasove o karakteru i sadržaju predstojećih razgovora. List je, uz ostalo, pisao: »U posljednje vrijeme ponovno se lansiraju vijesti o pregovorima, koje bi imala JRZ povesti s predsjednikom drom Mačkom. Kao datum početka tih pregovora spominje se 16. o. mj., dakle subota, a prvi kontakt bi se prema tim vijestima imao obaviti u jednom mjestu izvan Zagreba. Već to, što bi se po tim vijestima imalo raditi o prvom kontaktu, najbolje dokazuje da je preuranjeno govoriti o p r e g o v o r i m a. Napose je preuranjeno govoriti o pregovorima za rješanje hrvatskog pitanja, jer je o tome dr Maček kazao svoje mišljenje, i to ne samo o proceduri, nego također i o legitimaciji.«⁵⁵

2. Sadržaj razgovora

Sastanak Mačeka i Stojadinovića održan je 16. I 1937. u lovačkoj kućici industrijalca Deutsch-Maceljskog, na granici Hrvatske i Slovenije, u blizini Brežica.⁵⁶ Neko vrijeme razgovarali su nasamo, a za vrijeme ručka pridružile su se još neke osobe.⁵⁷ Nakon sastanka *Hrvatski dnevnik* je donio kratku obavijest: »Danas se je predsjednik dr Vlatko Maček kraj Brežica sastao s predsjednikom vlade drom Stojadinovićem, pa su se zadržali u dugom razgovoru. O toku samog razgovora nije do sada ništa poznato.«⁵⁸

⁵³ AJ, fond M. Stojadinovića, f-20/III, 7. I 1937, telegram Cvetkovića Stojadinoviću, putem ministra unutrašnjih poslova Korošca.

⁵⁴ U svom Dnevniku 5. I 1937. Hinko Krizman je zapisao: »J. Gašparac javlja, da će se Maček sastati sa min[istrom] predsjednikom Milanom Stojadinovićem oko 16. o.mj. kad se ovaj vraća iz Švicarske i Njemačke. Isto javlja da je ministar socijalne politike Dragiša Cvetković bio u Zag[rebu] i od naših [tj. samostalnih demokrata — Lj. B.] sastao se sa Danilom Dimovićem. Mala korist od tog razgovora« (AJ, fond H. Krizmana, Dnevnik).

⁵⁵ *Hrvatski dnevnik*, br. 239, 14. I 1937. List upozorava na to da treba razlikovati razgovore i pregovore. Prema tome *Hrvatski dnevnik* je zapravo potvrdio da će sastanak biti održan, ali je drukčije procjenjivao njegov karakter.

⁵⁶ Cvetković je s Pernarom razgovarao o dva mjesta za sastanak, o Brežicama ili Zagrebu. Sugerirao je da bude u Brežicama. Trebalo je da se Stojadinović o tome izjasni (Kao nap. 48). Stojadinović se tada vraćao iz Švicarske. On piše da su Brežice izabrane radi toga da se ne bi činilo kako Maček dolazi k njemu u Beograd ni on Mačeku u Zagreb (*M. Stojadinović*, n. dj., 515).

⁵⁷ Stojadinović (n. dj., 514) spominje da je u njegovoj pratnji bio šef kabineta Dragan Protić. V. Raić je pričao Trumbiću da je u Stojadinovićevoj pratnji bio ban Ružić (prisutan i na ručku), a u Mačekovoj pratnji Pernar, Đ. Kemfelja, dr B. Pešelj (na ručku je bio sam Pernar). U Dnevniku Krizman je 17. I 1937. zapisao: »Herceg tek iz novina saznao za razgovor Maček Stojadinović. Nije ni znao da će biti. Smije se, da je uzeo Pernara sa sobom, koji je kod kuće vrlo nepomirljiv a inače u dobrim odnosima sa Korošcem i radikalima.«

⁵⁸ *Hrvatski dnevnik*, br. 236, 17. I 1937. Saopćenje nosi datum 16. I. Nakon sastanka u Brežicama Stojadinović je bio u Zagrebu na večeri kod bana Ružića. Prisutni su još bili podban Mihaldžić, nadbiskup-koadjutor Stepinac, dr Milivoj Dežman, dr Milovan Zoričić i dr Želimir Mažuranić (Isto).

Kad je Cvetković pripremao sastanak, slao je optimističke izvještaje i prognoze o izgledima za sporazum. On je dobio dojam da su Maček i njegova okolina »gotovi na popuštanje. Pernar mi je«, javljao je Cvetković, »govorio o redovnoj skupštini⁵⁹ sa izvesnom širom kompetencijom na bazi ustava. Maček i Mačekovi ljudi nisu za koncentraciju ali ih na to, kako mi kaže Pernar, forsiraju samostalni demokrate, koji su sa njima u koaliciji i koji im nisu mnogo prirasli za srce.« Cvetković je Stojadinoviću dalje javljao da će Maček od njega tražiti reviziju ustava, ali bi se, izgleda, zadovoljio da se dađu šire kompetencije na bazi tadašnjeg ustava i da se raspišu izbori za običnu skupštinu.⁶⁰ »Od Tebe očekuje da daš konkretne predloge. Prema tome ako za to nisi gotov, Ti bi mogao da posle Tvog razgovora, ako si s tim saglasan, predložiš pregovore preko specijalnih delegata. U tom slučaju mogao bih i ja sa njegovim ljudima da predem na detaljne razgovore. Mačekova situacija nije tako sjajna jer ga već frankovci i komunisti ruše.« Svoj izvještaj Stojadinoviću Cvetković je ovako rezimirao: »Iz svega što sam mogao zaključiti sporazum je moguć ali Ti u razgovorima moraš dati izvesne predloge preko kojih bi oni mogli da se bore sa svojom opozicijom koju vode poglavito frankovci. Moje uverenje je da je sad najzgodniji momenat za sporazum i da bi se Hrvati zadovoljili samo sa izvesnom formom, koja bi se sporazumu u jednoj lepoj boji dala, a sadržina mogla bi biti i manja od njihovih maksimalnih zahteva. Kod njih je glavna forma a sadržina izgleda sporedna a u radu tom mogao bi da budeš izdašniji. To je moj utisak. Prvi razgovori biće nesumnjivo teži, ali ako unesemo dobar takt mogli bismo proći vrlo jeftino.«⁶¹

Tih dana u Zagrebu i nekim drugim mjestima boravio je Šefkija Behmen, ministar bez portfelja u Stojadinovićevoj vladi. Razgovarao je s Krizmanom i Gašparcem (iz vodstva SDS), Dežmanom i dr. Iz tih razgovora, kako je izvještavao Stojadinovića, dobio je dojam »da bi se Maček mogao pridobiti na suradnju, bilo direktno bilo indirektno pomaganjem. Samo treba vešto s njime voditi razgovore. Ni u kome slučaju ne sme se odmah isključiti mogućnost revizije Ustava. Jer u tom slučaju on ne bi

⁵⁹ Ne, dakle, o ustavotvornoj.

⁶⁰ »Prema mojim utiscima Maček će prvo Tebi predložiti reviziju ustava, ali bi pristao u krajnjem momentu na malu ispravku u banovinskim granicama i preko obične skupštine koja je po njihovom mišljenju mogućna preko postojećeg ustava. Postoji još jedna moguća kombinacija iz Mačekove okoline, za koju nisam mogao utvrditi da li je i Mačekova, i koja bi se sastojala u sledećem: raspis izbora za jednu običnu skupštinu koja bi pokrenula u smislu ustava reviziju onog dela koji govori o ispravci banovinskih granica. U tu skupštinu Maček ne bi došao ali bi njene odluke prihvatio, i tek posle te skupštine došla bi druga u koju bi i on došao. Ova kombinacija ne izgleda mnogo ozbiljna ali se i o njoj govori.« Cvetković upozorava da između Mačeka i Pernara »ima malo razmimoilaženja«. Pernar je sklon sporazumu i s njim treba u tom smislu računati.

⁶¹ Kao nap. 48. Čini se da je Cvetković poslao tako optimistički izvještaj i zato da bi istakao svoje zasluge u pripremanju sastanka i terena za sporazum. U svoj Dnevnik 18. I 1937. Krizman je zapisao: »Ministar Cvetković govorio Danilu Dimoviću o njihovoj volji za sporazum ali putem legalnim, revizijom ustava (ili pojedinih paragrafa), izborima za običnu Narodnu skupštinu.«

imao čime više da drži narod uza se. Otišlo bi sve na levo«. Pozivajući se na Dežmanove riječi, Behmen smatra da bi Stojadinović vještim pregovorima i razgovorima, raznim protokolima i sl. mogao »vozati Mačeka dvije godine onako kao što ga je opozicija vozala«. ⁶²

Kad je Stojadinović išao na razgovore, imao je unaprijed stvorenu čvrstu odluku da ne pristane ni na kakve koncesije koje bi dovodile u pitanje tadašnji režim. U memoarima on spominje da mu je knez pred sastanak s Mačekom rekao da može o svemu razgovarati pod uvjetom da se ne dira ustav i ne uvodi federativno uređenje. »Kako sam znao za Mačekovo gledište u pogledu federacije«, piše Stojadinović, »što neminovno povlači promenu Ustava, to sam bio svestan da sa ograničenjem, koje mi je postavio Knez, nije bilo nikakvih izgleda da bi se moglo rešiti 'hrvatsko pitanje'. Pa, ipak, smatrao sam da je potrebna izmena misli između nas dvojice, kako ne bi ostala nikakva sumnja u pogledu stava i mogućnosti da se dođe do sporazuma.« ⁶³

Razgovor se vodio o vanjskoj i unutrašnjoj politici. Mačeka je manje zanimala vanjska politika. Uglavnom je postignuta suglasnost u ocjeni vanjskopolitičkog položaja Jugoslavije. Mačekovu pažnju mnogo više su privlačila unutrašnjopolitička pitanja i tu je u razgovorima on imao inicijativu. Smatrao je da je sporazum moguć samo na bazi revizije ustava i uvođenja federativnog uređenja. Stojadinović je to odbacio s obrazloženjem da promjena ustava nije moguća dok je na vlasti Namjesništvo, jer kralju treba predati zatečeno stanje. Maček je, naprotiv, smatrao da je dužnost Namjesništva da kralju preda konsolidiranu državu, a za to je potrebno promijeniti državno uređenje. Stojadinović je predložio »malo rješenje« — da HSS u Stojadinovićevoj vladi preuzme pet portfelja. Ta vlada bi donijela novi izborni zakon, zakon o zborovima i dogovorima i provela skupštinske izbore. Prisustvo Hrvata u vladi bilo bi garancija da će se izbori korektno voditi. Ukoliko Maček ne želi u vladu slati ljude iz svoje stranke, neka odobri ulazak predstavnika Samostalne demokratske stranke, koji će biti garancija da će se ispuniti gornja obećanja. »Veliko rješenje«, tj. revizija ustava, bilo bi aktualno tek za četiri godine, kad kralj bude punoljetan.

Maček nije prihvatio Stojadinovićevu ponudu i razgovor se završio obećanjem Stojadinovića da će vlada uskoro donijeti nov izborni zakon, koji će prije prihvaćanja biti poslan Mačeku na uvid. ⁶⁴

⁶² AJ, fond M. Stojadinovića, f-15/III, pismo od 14. I 1937.

⁶³ *Stojadinović*, n. dj., 514.

⁶⁴ Usp. V. Maček, n. dj., 178—79. (On ne spominje sve varijante Stojadinovićeve prijedloga); *Stojadinović*, n. dj., 515—16. (On ne spominje da je Mačeku nudio ulazak u njegovu vladu, nego samo da će biti raspisani izbori na kojima će Maček sa svojim saveznicima moći istupiti s federalističkim programom); T. Stojkov, O stvaranju Bloka narodnog sporazuma, n. dj., 256; Krizman, Dnevnik 19. I 1937. O sadržaju razgovora Krizman je, uz ostalo, zapisao: »Da se vrijeme ispuni govorilo se o izbornom redu. St[ojadinović] pitao M[ačeka] da li bi želio više tajno ili javno pravo glasa. On mu je odgovorio da je posve svejedno.« Usp. Mita Dimitrijević, Mi i Hrvati, Beograd 1939, 242—43.

3. Nakon sastanka u Brežicama

Sastanak Mačeka i Stojadinovića dobio je u štampi mnogo veći publicitet nego Mačekov sastanak s knezom. Međutim, o sadržaju razgovora samo su se iznosile razne pretpostavke i prepričavala nagađanja. Važnije od toga bile su razne procjene o tome kakve perspektive otvara taj susret u budućim odnosima vlade i hrvatske opozicije. O tome su postojala najrazličitija mišljenja i nagađanja.⁶⁵

Prema raspoloživim podacima vidi se da je Maček smatrao kako njegov susret sa Stojadinovićem u osnovi nije donio ništa nova.⁶⁶ Na osnovi informacija koje je dobio »od jednog sigurnog i poverljivog izvora, t. j. od lica koje se smatra saradnikom« Mačeka, ban Ružić je pisao Stojadinoviću: »Dr Maček smatra da se sa poslednjim razgovorima u Brežicama nije išlo ni korak napred ni korak natrag, ali da ne može biti govora o nekom prekidu i prelomu jer da je on voljan nastaviti razgovore sa dr Stojadinovićem kad se za to ukaže prilika i potreba, te da će s njime voditi razgovore i pregovore sve dotle dok isti uživa puno poverenje Nj. Visočanstva Kneza Namjesnika.«⁶⁷

Poslije Brežica Mačeku je bilo jasno da od Stojadinovića ne može očekivati nikakve koncesije koje bi mogle ma i djelomično zadovoljiti zahtjeve HSS-a u pogledu državnog uređenja. Međutim, taktički razlozi navodili su ga na to da i dalje nastavi s dotadašnjim držanjem prema knezu i vladi. Interes za daljnje kontakte priznavao je i *Hrvatski dnevnik*, koji se složio s nekim ocjenama u *Vremenu*. Naime, *Hrvatski dnevnik* je prenio da je *Vreme* pisalo »da dr Maček smatra put, koji predlaže JRZ, presporim, te da stanovište JRZ ne obuhvaća hrvatski problem onako, kako je u ovim razgovorima postavljen. Isto tako javlja, da nisu predviđeni novi sastanci između dra Mačka i dra Stojadinovića, ali da je utvrđen sporazum za slijedeći kontakt. Međutim taj 'sporazum', kako ga naziva *Vreme*, također nije ništa novo, jer se radi samo o načinu, kako bi dr Stojadinović mogao dru Mačku saopćiti, ako bi došlo do kakvih ponovnih razgovora.«⁶⁸

⁶⁵ Mišljenja koja je o tome prikupio ban Savske banovine iznesena su u jednom njegovom izvještaju, koji se donosi u *Prilozima*.

⁶⁶ Krizman je u *Dnevnik* 19. I 1937. zapisao: »Sastanak Maček-Stojadinović ocjenjuju naši u Z[agrebu] tako da nije bilo 'ni iluzija ni razočaranja'. Po Mačekomom pripovijedanju Stojadinovićevo držanje bilo je čist cinizam.«

⁶⁷ Ban dalje piše: »Dr Maček stoji na stanovištu da je Njegovo Visočanstvo Knez Namesnik glavna ličnost pa stoga on sa svoje strane da će i delom pokazati da mu je ne samo stalo da ima blagonaklonost Njegovog Visočanstva Kneza Namesnika nego da sa svoje strane ne učini ništa što Njegovo Visočanstvo Knez ne bi želio. Polazeći sa ovog stanovišta kako izgleda dr Maček sprema se da bilo lično ili pismenim putem dostavi svoje opservacije Njegovom Visočanstvu Knezu Namesniku u vezi sa sastankom u Brežicama, jer smatra da je potrebno da Njegovo Visočanstvo Knez Namesnik kao zastupnik Kralja bude o svemu informisan pa i s njegove strane« (AJ, fond M. Stojadinovića, f-39/VIII, izvještaj od 25. I 1937).

⁶⁸ *Hrvatski dnevnik*, br. 239, 20. I 1937. List je u isto vrijeme, osvrćući se na francusku štampu, koja je pisala da sastanak u Brežicama znači početak vladinog ispitivanja hrvatskog pitanja, isticao da Maček neće »voditi neke beskonačne razgovore i upuštati se u dugotrajne izmjene misli« (Isto, br. 238, 19. I 1937).

Ban Ružić je ovako prikazao Mačekomu taktiku: »Uopšte taktika dr Mačeka sastoji se u tome da se isti u ovoj početnoj fazi razgovora u rešavanju hrvatskog pitanja

Kao što je spomenuto, Stojadinović je Mačeku obećao da će vlada donijeti nove političke zakone. O tome je pisala i vladina štampa.⁶⁹ To će biti i predmet narednih razgovora Mačeka i Stojadinovića, putem posrednika. Uistinu, to je bio dobrodošao predmet koji je olakšavao održavanje daljnjih kontakata za koje su obojica bila zainteresirana. Maček je sa Stojadinovićem još neko vrijeme održavao kontakte, ali je u proljeće 1937. nastupila nova situacija, kad se Maček više okrenuo prema Udruženjnoj opoziciji. To je bilo praćeno zaoštavanjem odnosa s vladom. Povremeno je dolazilo do incidenata i pogoršavanja atmosfere i prije tog zaokreta.⁷⁰

III Motivi vlade i Mačeka za međusobne kontakte

1. Kneževi i Stojadinovićeви motivi

Kad je knez Pavle želio susret s Mačekom (ili Trumbićem, za koga se smatralo da je blizak Mačeku i da utječe na politiku HISS), imao je za to više razloga. Stojadinovićeва vlada i Jugoslavenska radikalna zajednica uživale su njegovo puno povjerenje.⁷¹ Kneževa je želja bila da stvori što povoljniju atmosferu u odnosima vlade i hrvatske opozicije. Njegov susret s Mačekom organiziran je sa znanjem Korošca i Stojadinovića i bio je priprema za daljnje kontakte vlade s Mačekom. Vlada je bila izložena raznim pritiscima i knez je utoliko više imao razloga da se brine za njene pozicije. U isto je vrijeme takvom politikom knez stvarao iluzije kod Mačeka o svojim i vladinim namjerama i izgledima za sporazum o hrvatskom pitanju.

U razgovorima s Mačekom knez se žalio na generala Živkovića i Jugoslavensku nacionalnu stranku. Izjavio je da mu je trebalo dosta truda

drži veoma rezervisano pa neće da se unapred pokaže da je sklon popuštanju ali da se to razumije da kad ovi pregovori dođu u poslednju, odlučujuću fazu da će dr Maček učiniti također velike i teške ustupke, jer da je svestan da se do definitivnog sporazuma može doći samo obostranim žrtvama i popuštanjem« (Kao nap. 67).

⁶⁹ Na pisanje nekih listova da je u Brežicama dogovoreno kako će vlada ukazom donijeti nove političke zakone, *Hrvatski dnevnik* je odgovorio: »Što se toga tiče, poznata je stvar, da je vlada dra Stojadinovića već odavno obećala donijeti te zakone, kao što je poznata stvar, da ona može i bez pitanja Hrvata donijeti liberalne i demokratske političke zakone« (*Hrvatski dnevnik*, br. 239, 20. I 1937).

⁷⁰ Usp. *T. Stojkov*, n. dj., 257—59. Razdoblje odnosa vlade, hrvatske opozicije i Udružene opozicije bit će predmet posebnih istraživanja.

⁷¹ Krizman je u svoj *Dnevnik* 12. I 1937. zapisao: »Ciro Madžarac dolazi od Srđana Budisavljevića, koji se vratio iz Beograda. Srđan nije zadovoljan razgovorima u B[eo]gradu]. Princ Pavle da je sav za Stojadinovića u čemu ga utvrđuje Korošec, koji ga straši komunizmom i pučkom frontom.«

dok ih se oslobodio.⁷² I Švrljuga je Trumbiću govorio o opasnostima za vladu od akcija generala Živkovića i isticao to kao najvažniju unutrašnju opasnost za vladu.⁷³ On nije isključivao mogućnost da general Živković u suradnji sa zamjenikom prvog namjesnika, generalom Tomićem,⁷⁴ namjesnikom Stankovićem i zamjenikom namjesnika Perovića, J. Banjaninom, radi na svrgavanju kneza Pavla i formiranju novog Namjesništva.⁷⁵

Trumbić je zapisao da je Švrljuga na Živkovića »udario vrlo oštro, da nema ni inteligencije ni odvažnosti, ali da je vrlo lukav intrigant, opasan osvetnik. Sada da se je raskrinkao, kad je izbačen iz vlade.⁷⁶ Da ga je Stojadinović u svom govoru pred JRZ udario u glavu. On [Živković] da je s jedne strane činio se kao da želi riješiti hrv[atско] pitanje, a s druge strane zaoštravao odnošaje.«⁷⁷

Vlada je pripremala raspisivanje općinskih izbora. Htjela je da u povodu njih što je moguće više izbjegne sukobe s hrvatskom opozicijom, te da se izbori iskoriste za stvaranje dojma kako se radi na demokratizaciji političkog života.⁷⁸ Korošec je u razgovoru s Mačekom tražio garancije

⁷² Zbirka Trumbić, bilj. od 24. XII 1936, o razgovoru s Mačekom. Knez je Mačeku još govorio o opasnosti od komunizma. Nakon Mačekova razgovora s knezom, Trumbiću se činilo »da Maček naginje na to da Pavle i njegovi namjerno podvlače one dvije opasnosti iz taktike, da pokažu kako oni ne mogu da izađu Mačkovim zahtjevima dovoljno u susret od straha onih protivnika i da nadalje uplaše ga što bi bilo kad bi JNS sa P. Živk[ovićem] došli na vlast! Jao ga se onda Hrvatima, stoga oni treba da podupru Pavla i njegovu politiku, ne stavljajući odviše zahtjeva!« (Zbirka Trumbić, bilj. od 24. XII 1936, o razgovoru s Mačekom).

⁷³ Iz razgovora sa Švrljugom Trumbić je zaključio da se knez boji JNS i Živkovića i da se zato želi približiti Mačeku i Udruženoj opoziciji da bi tako učvrstio svoj i vladin položaj (Isto, bilj. od 12. VI 1936, o razgovoru sa Švrljugom).

⁷⁴ General Tomić bio je tada komandant grada Beograda. Nakon ubojstva kralja Aleksandra, generali Tomić i Živković bili su u sukobu. Knez Pavle nastojao je da, suprotstavljajući jednoga drugome, održava ravnotežu (Usp. Lj. Boban, Iz historije odnosa, n. dj., 193). Kasnije je, navodno, došlo do pomirenja između Živkovića i Tomića.

⁷⁵ Trumbić je i sâm zaključivao da bi ta grupa mogla raditi na uklanjanju kneza Pavla iz namjesništva s tim da bi u namjesništvo bila uvedena kraljica. »U ovim odnošajima valja naći uzrok i ovakom sondiranju kod mene i pokazivanju lijepog lica Hrvatima«, zaključio je on (Bilj. od 12. VII 1936. i 23. VII 1936, o razgovorima sa Švrljugom).

⁷⁶ Nakon ubojstva kralja Aleksandra Živković je u rekonstruiranoj Uzunovićevoj vladi dobio resor vojske i mornarice. Isti resor dobio je i u Jeftićevoj vladi. Kad su se predstavnicima radikala, JMO i SLS, dogovorili o sastavu vlade, knezu su predložili da resor vojske i mornarice i dalje zadrži Živković (Usp. Lj. Boban, Iz historije odnosa, 198). Oni su to očevidno učinili s namjerom da osiguraju podršku vojnih krugova, ublaže opoziciju JNS (kojoj je pripadao Živković) i učine Živkovića manje opasnim time što će ga u vladi kontrolirati. Kasnije je došlo do sukoba Stojadinovića i Živkovića i njegova izlaska iz vlade. Živković se nije odricao želje da postane predsjednik vlade.

⁷⁷ Švrljuga je dalje spomenuo da je u vladi dolazilo do sukoba između Korošca, kao ministra unutrašnjih poslova, i Živkovića, kao ministra vojske i mornarice, oko uloge i ponašanja žandarmerije. Živkovića je okrivljavao za više ubojstava koje je izvršila žandarmerija. Živković je, prema Švrljugi, onemogućio donošenje uredbe o slobodi nošenja »plemenskih zastava« koju je pripremila vlada (Zbirka Trumbić, bilj. od 12. VI 1936, o razgovoru sa Švrljugom).

⁷⁸ Švrljuga je Trumbiću tvrdio da vlada i knez žele smirivanje situacije i vraćanje demokracije. Na jesen će se provesti izbori za seoske, zatim za gradske općine, a nakon toga izbori za Skupštinu. Prema njemu, zbog otpora u Skupštini i Senatu, nije moguće donijeti nov izborni zakon, pa će vlada liberalnije primjenjivati postojeći. Novi zakon nije moguće oktroirati, kako traži Maček, jer je pitanje kako bi se eventualna nova vlada prema njemu odnosila (Isto).

da će se nova općinska zastupstva, koja će se nalaziti u rukama HSS-a, lojalno odnositi prema vlastima.⁷⁹

Knez Pavle je želio što mirnije odnose s hrvatskom opozicijom i iz vanjskopolitičkih razloga. Trebalo je kod vanjskih saveznika stvoriti dojam kako se postupno radi na smirivanju hrvatskog pitanja i njegovom rješavanju. Knezu je to i neposredno bilo aktualno jer je upravo odlazio u London, mada u privatni posjet.⁸⁰

Spomenuto je da je Stojadinovićeva vlada radila sa Skupštinom koja je bila izabrana pod Jeftićevom vladom. U toj je Skupštini vlada nailazila na opoziciju i željela je imati »svoju« Skupštinu. Međutim, Stojadinović nije želio ići na izbore ako prije toga ne razjedini opoziciju. Smirivanje u odnosima s hrvatskom opozicijom omogućilo bi mu povoljniji položaj prema opoziciji u Srbiji. Zato je prije eventualnog raspisivanja izbora želio stvoriti sigurne izgleda za svoju vladu.⁸¹

2. Mačekovi motivi

Kad se Maček kod Trumbića zalagao za sastanak s knezom, obrazlagao je to time, kako je zapisao Trumbić, što je »dobro staviti se u kontakt sa Pavlom, obzirom na unutrašnju situaciju i zbog pogibelji da dođe do vlasti«⁸²

⁷⁹ Korošec je također govorio o liberalnoj primjeni tadašnjeg izbornog zakona. Maček je odvratio da općinski izbori nisu politički važni za HSS, da oni imaju samo obilježje političke smotre. Dodao je da HSS na izborima neće isticati najutjecajnije članove, nego samo drugorazredne osobe. Trumbić je zapisao da mu Maček nije rekao što je odgovorio na Koroščevo pitanje hoće li općinska zastupstva imati lojalan stav prema vlastima, »ali po svemu ne može biti da je odbio, već to što je išao na politički razgovor sa K[orošcem] min[istrom] policije, predstavlja nekakav lojalan stav« (Bilj. od 5. VIII 1936, o razgovoru s Mačekom).

Prema Švrljugi trebalo je da Maček da garanciju da će nova zastupstva položiti zakletvu i sudjelovati u svim državnim svečanostima. Kad bi takvu garanciju Maček dao, nakon izbora za seoske općine, bili bi raspisani izbori za gradske općine. Kako vlada po izbornom zakonu ima pravo da imenuje trećinu vijećnika, ona bi ih, što bi bila koncesija opoziciji, imenovala iz redova pristaša HSS-a u onim općinama gdje bi HSS dobila većinu, odnosno proporcionalno tome koliko bi koja stranka dobila glasova (Bilj. od 12. VII 1936, o razgovoru sa Švrljugom). O općinskim izborima 1936. pisat ću u posebnom prilogu.

⁸⁰ Švrljuga je, osim unutrašnjih teškoća pred kojima se nalazio knez, govorio i o pritiscima iz Londona. Trumbić je o tome zapisao: »Engleska vlada pritiskuje ga da se nađe način da se unutrašnje stvari uredi i zadovolji Hrvate. Engl. vlada ne će nikako da se dođe opet do diktature, nego da se ima vladati demokratski. Pošto se to ne može bez Hrvata, treba se s njima naći sporazum« (Bilj. od 23. VII 1936, o razgovoru sa Švrljugom).

⁸¹ Šutej je u razgovoru s Trumbićem izrazio uvjerenje da se Stojadinovićeva vlada nalazi u sličnom položaju kao i Jeftićeva poslije izbora od 5. svibnja 1935. i da će doći do njenog pada. Isticao je da je »cijelo srpstvo ustalo protiv Stojadinovića«. Smatrao je da se Stojadinovića svjesno guralo na »sklizav teren«, tj. pregovore s Mačekom i ako u tome ne uspije da će »nastradati«. Po njegovu mišljenju nesuglasice oko Konkordata mogle bi se iskoristiti za rušenje Stojadinovića (Zbirka Trumbić, bilj. od 16. I 1937, o razgovoru sa Šutejom).

O razgovoru sa Šefkijom Behmenom Krizman je u Dnevnik zapisao: »Iznenada mi došao u posjetu ministar bez portfelja Šefkija Behmen. Iz razgovora vidim da se radi samo o tome tko će provesti likvidaciju Jeftićevog parlamenta i dobiti izborni mandat.«

⁸² Vjerojatno treba stajati da Živković dođe do vlasti.

putem izmjene Namjesništva (*Banjanin mjesto Perovića*) u kojem slučaju Pavle bi morao slušati ili otići, a JNS na vladi sigurno bi zavela jedan velikosrpski (pod ,jugoslavenskom firmom') fašistički režim sa *terorom* (četnici, fašizirani Sokoli itd.). Prema tomu dobro je i za nas, kaže M[aćek], da se ojača pozicija Pavla obzirom na spomenute opasnosti«. ⁸³ Maček je u isto vrijeme želio da mu relativno povoljna atmosfera u odnosima s vladom omogući što bolje uvjete za organiziranje i djelovanje stranke. On je nesumnjivo bio i uvjeren da knez Pavle pokazuje elastičnije držanje u hrvatskom pitanju i da stoga s njim treba održavati kontakte, to više što je knez držao u rukama ključeve za svaku novu kombinaciju u pogledu sastava vlade.

PRILOZI

1. IZVJEŠTAJ BANA RUŽIĆA O ODJEKU SASTANKA U BREŽICAMA¹

»Iz nekoliko povjerljivih izvora saznaje se sledeće: Posle sastanka Gospodina Predsednika Vlade sa g. Dr. Mačekom u širim političkim opozicionim krugovima vlada izvjesna potištenost i zbunjenost, stoga, što se boje da će u široj javnosti, koja još uvijek stoji pod utjecajem optimističkog pisanja zagrebačke i beogradske štampe naskoro nastupiti izvjesno razočaranje, te usled toga da će se stvoriti teža atmosfera nego što je bila prije ovoga sastanka.

Širi slojevi gradjanstva raspoloženi su optimistički, te od sastanka u Brežicama očekuju ne samo povoljni razvoj političkih prilika, nego i konkretnije rezultate, pa se već svuda govori o tome, kako će dr. Maček naskoro stupiti u Vladu, i slično.

Medjutim u krugovima najbližih prijatelja dr. Mačeka primećuje se izvjesna zbunjenost, ali u isto vreme i neodlučnost, jer oni ni sami neznaju šta da se dalje radi. S jedne strane saznaje se da su slabi izgledi da bi se nastavkom daljih razgovora došlo do nekih rezultata, a s druge strane nemaju prave volje ni energije za daljnju borbu, jer i od toga ne očekuju korisne rezultate. Kod ovih prevladuje mišljenje da se za sada ništa ne čini, već da se čeka razvoj situacije. S ove strane preporučuje se pristalicama dr. Mačeka da budu strpljivi i da svoj pesimizam ne prenašaju na druge, već da deluju umirujuće u pravcu sporazuma, do kojega će neminovno doći, bez obzira na sastanak u Brežicama.

T. zv. levičari iz grupe dr. Mačeka idu mnogo dalje te otvoreno prepričavaju razne navodne pojedinosti iz razgovora na sastanku u Brežicama sa naročitom tendencijom, da ovaj sastanak prikažu kao dokaz da se sa sadašnjom vladom nije trebalo upuštati u nikakve razgovore, jer se po svemu vidi, da su očekivani rezultati izostali. Ovima je naročito krivo, da se je prilikom razgovora u Brežicama steklo uverenje, da današnja vlada u nijednom slučaju nije raspoložena za bilo kakovu reviziju Ustava, pa čak ni za reviziju Ustava koja bi se imala izvršiti postepeno u toku izvjesnog dužeg vremena.

⁸³ Zbirka Trumbić, bilj. od 4. IX 1936, o razgovoru s Mačekom.

¹ AJ, fond M. Stojadinovića, f-20/III. Izveštaj nema službenu formu. Naknadno je rukom dodan datum 16. I 1937, ali to, očevidno, nije datum kad je izveštaj pisao, nego oznaka da se odnosi na sastanak od 16. I.

T. zv. frankovci otvoreno napadaju dr. Mačeka kao političara, koji je ovom prilikom pokušao da sklopi sporazum na štetu hrvatskog naroda. U ovim napadajima naročito se ističu studenti frankovci, koji ne samo napadaju sporazumašku politiku dr. Mačeka, već ubacuju u javnost razne alarmantne vesti, kao na pr. da se i ovom prilikom videlo, da je nemoguća svaka saradnja Hrvata sa Srbima, i da posle ovoga ne preostaje ništa drugo nego da se svi Hrvati slože u jedno, i da se bore za svoju slobodu, koja se može ostvariti samo uspostavljanjem t.zv. konfederacije podunavskih država, tj. Austrije, Mađarske i Hrvatske.

Ipak t. zv. desničari iz grupe dr. Mačeka na razvoj dalje situacije gledaju sa više optimizma i kažu da su poslednji razgovori imali samo informativni karakter, i da oni u glavnom nisu nezadovoljni, što se je dala prilika, kako jednoj, tako i drugoj strani da slobodno iznese svoje gledište, da nije ništa pokvareno nego naprotiv da ovaj sastanak sam po sebi znači jedan stanoviti uspeh za obje strane, već i zbog toga što se ranije nije moglo ni govoriti o kontaktu sa Vladom, a danas je to stvarnost, što znači da su prilike bolje i da je stvoreno u najmanju ruku potrebno raspoloženje i drugi preduslovi za konačno rešavanje hrvatskog pitanja. Ovi desničari, kako se saznaje utiču na dr. Mačeka da isti u nijednom slučaju ne smije izazvati prekid već da i nadalje strpljivo traži modus vivendi za budućnost, jer da je to obostrani interes, da se i nadalje podržaje pomirljiva atmosfera i demokratski duh toliko potreban za rešavanje ovoga pitanja.

Izgleda da se i sam dr. Maček slaže sa ovom taktikom, pa se to vidi i iz pisanja »Hrvatskog dnevnika«, koji donekle povoljno komentariše poznati članak beogradske »Samouprave« u kojem se članku kaže, da se ne može očekivati, da se ovako velika stvar, kao što je rešenje hrvatskog pitanja reši za nekoliko dana, nego da je za to potrebno nekoliko meseci pa i nekoliko godina.

Uoči sastanka u Brežicama u stanu dr. Mačeka održana je konferencija kojoj su prisustvovali dr. Šutej, dr. Šubašić i drugi prvaci. Na toj konferenciji dr. Šutej uticao je na dr. Mačeka u tom smislu da isti razgovore sa dr. Stojadinovićem vodi tako, da ostavi otvorena vrata za daljnje sastanke ukoliko se za to ukaže stvarna potreba. Tvrdi se, da su ovi prvaci sugerirali dr. Mačeku, da je ovakav stav neophodno potreban, već i zbog toga što on sam ne može pripremiti teren za eventualnu reviziju Ustava, ako ga u tom nastojanju ne podupru jači srbijanski faktori, koji će u tom slučaju s jedne strane kod Krune, a s druge strane u srbskim masama stvoriti izvjesno shvatanje i raspoloženje, koje je neophodno potrebno za izvođenje toga plana odnosno za ostvarenje samog sporazuma.

Nadalje se tvrdi, da je na toj konferenciji uvijeno rečeno dr. Mačeku da on posle ovog sastanka ne treba više da sjedi kod kuće, nego da će nastati neminovna potreba, da češće odlazi u Beograd u cilju da se tamo sastane sa srbijanskim političarima, koje bi trebalo pridobiti, te čija je saradnja i potpora neophodno potrebna ako se misli makar samo i na delomično ostvarenje sporazuma. Kaže se da već sam odlazak i boravak dr. Mačeka u Beogradu znači znatno olakšanje na putu sporazuma. Po mišljenju ovih nije važno, što će se na raznim sastancima govoriti, ali je važno to, da dr. Maček na ovaj način pokaže da iskreno želi sporazum, i da traži saradnju svih onih srbijanskih političara, koji su voljni saradivati na tom programu. Odlazak dr. Mačeka u Beograd ne mora imati nikakav službeni zvučan karakter, već se smatra da je dovoljna jedna izjava u novinama, da je dr. Maček otputovao u Beograd da uzvrati posetu svim onim političarima, koji su ga u toku nekoliko godina posetili i s njime razgovarali.

Jedan dio t.zv. hrvatskih intelektualaca takodjer je strogo rezervisan i smatra da nije ništa pokvareno, već naprotiv, da je dobijeno u toliko, što sam sastanak bez obzira na rezultate znači obostran uspeh jedne i druge strane. Ovi intelektualci nisu ni očekivali drukčije rešenje, a smatraju da se ne treba ni žuriti, jer se pribojavaju da bi naglim preokretom situacije, odnosno kada bi dr. Maček nespremno došao do vlasti, da bi u tom slučaju neminovno došlo do nezdrave radikalizacije u socijalnom i ekonomskom pogledu, što svakako u današnjim prilikama nije pametno ni oportuno.

Viši katolički kler drži se po strani, ali po izvjesnim znacima misli se, da nije daleko od prednjeg stanovišta hrvatskih intelektualaca.

Tim u vezi, a povodom zaključaka biskupske konferencije koja je ovih dana zasedala u Zagrebu u užim političkim krugovima komentariše se stanovište visokog klera, koje se u pastirskom pismu donekle izjasnilo za korporativni sistem daklem, za politiku koja je u opreci sa političkim planovima dr. Mačeka i sa ideologijom hrvatskog seljačkog pokreta. Medjutim, ovo pitanje, kako je napred rečeno, tretira se samo u užim političkim krugovima više teoretski, pa stoga nema širokog publiciteta, a niti se dovada u užu vezu sa aktuelnim pitanjima iz dnevne politike.

U redovima nacionalnih i režimskih političara na razvoj situacije gleda se sa dobrim raspoloženjem i veruje se, da ovaj sastanak i ako nije donio konkretne rezultate, ipak da je stvar na dobrom putu. Karakteristično je, da ne samo t. zv. nacionalisti, nego i mnogi drugi političari smatraju da ovaj sastanak je svakako koristan za Vladu, a za dr. Mačeka ako podje drugim putem može biti porazan, jer da će se tek onda videti da isti nije dorasao da u ovim teškim vremenima nešto stvara i vodi hrvatski narod.

U ovim krugovima i pored svega optimizma primećuje se izvjesna bojazan, da dr. Maček u danom momentu neće smjeti ili htjeti, da svoju politiku dovede u sklad sa potrebama i intencijama državne politike. Ali pored toga, svakako se smatra, da je dobro da je sastanak održan, jer da je već jednom trebalo prekinuti sa ranijim metodama, kad se smatralo skoro nekom veleizdajom, ako se jedan odgovorni vladin političar sastane i razgovara sa političkim ljudima iz opozicije, pa stoga svi nacionalni elementi odobravaju odlučan korak Pretsednika Vlade.

Poznati govor dr. Pernara u Gornjem Rajiću stvorio je izvjesnu zabunu, odnosno pokvario je dobro raspoloženje političkih krugova i donekle javnosti, koje je vladalo neposredno iza sastanka u Brežicama. Tim povodom komentari su dosta oskudni, jer se još nezna za tačan tekst Pernarovog govora, ali se znade da je govor bio oštar i borben, i da se je dr. Pernar izjasnio za koncentracionu ili neutralnu vladu, koja bi imala sprovesti izbore po novom oktroisanom izbornom zakonu, daklem, drugim rečima izjasnio se protiv saradnje sa današnjom vladom.²

Kako je dr. Pernar govorio neposredno iza sastanka u Brežicama u svim upućenim krugovima tom govoru pripisuje se naročita važnost i smatra se da je sve unapred spremjeno i da je sam dr. Maček ovlastio dr. Pernara da govori u tom smislu, odnosno da se govor dr. Pernara ima smatrati kao odgovor dr. Mačeka na predloge g. Pretsednika Vlade.

Takodjer iz jednog posve sigurnog izvora saznaje se, da se dr. Maček pred nekim svojim prijateljima izjasnio u tom pravcu, da je dosta nezadovoljan sa držanjem g. Pretsednika Vlade, jer da mu je isti već u samom početku između ostaloga kazao nešto, što ga je posvema pokolebalo i oneraspoložilo u tolikoj meri, da je izgubio svaku volju za daljnji razgovor. Naime, kad je u samom početku dr. Maček upitao g. Pretsednika Vlade, da li mu je poznat tok njegovog izlaganja prilikom audijencije kod Nj. Visočanstva Kneza Namesnika, odnosno njegovo stanovište o rešenju hrvatskog pitanja, na to mu je g. Pretsednik Vlade navodno odgovorio: „jeste, poznato mi je, ali se nadam, da ste se od onoga vremena već uspeli preorijentisati itd.“

Iz drugog jednog pouzdanog izvora saznaje se, da je dr. Maček također jednom svom prijatelju kazao, kako je uistinu predložio g. Pretsedniku Vlade koncentracionu ili neutralnu vladu, kao jedini izlazak iz ove situacije, jer da on doduše može i da je dužan sa

² U drugom izvještaju bana Ružića stoji: »Dr. Maček nije kako se ranije držalo ovlastio dr. Pernara da na skupštini u Gornjem Rajiću prošle nedelje govori u njegovo ime, već da je dr. Pernar istupio na svoju ruku. Smatra se da je ova tvrdnja dr. Mačeka verovatna jer da je poznato da su odnosi između ove dvojice dosta zaoštreni, te da dr. Maček još nikada do sada nije ovlastio dr. Pernara da govori u njegovo ime. Netreba se čuditi da ga je poveo na razgovor u Brežice jer da se isti sam ponudio; kako je poznato isti nije prisustvovao razgovorima« (AJ, fond M. Stojadinovića, f-39/VIII, izvještaj od 25. I 1937).

svima razgovarati, ali da može uzeti učešća samo u jednoj novoj vladi, koja bi imala podrške kod svih odgovornih političara.

S druge strane tvrdi se, da se i dr. Šutej već 8 dana prije sastanka u Brežicama u tom smislu izjašnjavao.

Isto tako saznaje se iz pouzdanog izvora, da je dr. Maček jučer jednom novinaru u intimnom razgovoru kazao sledeće: 'Čudim se da je dr. Korošec kazao, da je učinjen korak napred. Nije učinjen ni korak napred ni korak natrag, nije učinjeno ništa. Sve je ostalo po starom. Verujem, da bi se sa dr. Korošcem i dr. Spahom moglo nešto učiniti, ali ne verujem da se može napraviti sporazum sa današnjom vladom.'

Od jednog povjerljivog lica koje je jučer razgovaralo sa nekoliko istaknutih prvaka iz okoline dr. Mačeka doznaje se, da se dr. Maček uistinu sprema za izvjesnu aktivnost za slučaj ako bi današnja vlada pokušala da rešava hrvatsko pitanje bez dr. Mačeka i bez većine Hrvata. Veruje se da će se dr. Maček u tom slučaju udružiti sa srbijanskom opozicijom, i da će inaugurirati takovu politiku koja će s jedne strane onemogućiti učešće današnje vlade u bilo kakovim daljnjim kombinacijama, a s druge strane staviti će Kraljevsko Namjesništvo u takav položaj, da će isto moći poveriti Vladu srbijanskoj opoziciji i dr. Mačeku i da će takvo rešenje biti siguran izlaz iz današnje situacije, odnosno da će značiti konačno skidanje hrvatskog pitanja sa dnevnog reda.

Također je karakterističan članak 'Hrvatskog dnevnika' od 18 januara o.g., koji je u mnogim stavkama zaplenjen.«

2. IZVJEŠTAJI STOJADINOVIĆEVA EMISARA O RAZGOVORIMA S MAČEKOM³

a) Izveštaj od 29. I 1937.

»Gospodine Pretsedniče,

Shodno Vašem naređenju bio sam u Zagrebu 28. o. m. pre podne. Beograd sam napustio u toku noći 27 o.m. u 23 časa i 20 ukrcavši se u Zemunu a vratio se 28 o.m. u 20 časova iskrcavši se isto tako u Zemunu radi sigurnosti da ne budem viđen od koga i ispitivan gde sam išao.

Prema ranije ugovorenom sa dr. Pešeljom (ličnim sekretarom g. dr. Mačeka) sastao sam se u kafani 'Esplanad', koji me je ubrzo zatim odveo u Deželićevu ulicu br. 9 gde sam odmah bio primljen od g. dr. Mačeka.

Susret sa dr. Pešeljom bio je vrlo srdačan i rekao mi je da se Njegov Pretsednik rađuje što će me videti i čuti vesti od mog Pretsednika. U daljem razgovoru odmah je prešao na sastanak u Brežicama koji je na njih sve ostavio najbolji utisak ali da je naravno u Zagrebu komentarisano na razne načine i često vrlo nepovoljno po njih. Bilo je tu, reče mi on, optužbi da smo Vam se prodali, i da smo izneverili hrvatsku nadu itd. U Deželićevoj ulici br. 9 sreo sam se sa g. Đ. Kemfeljom, poslanikom H.S.S., koji je tamo neka vrsta šefa Kabineta dr. Mačeka. Isto tako susret sa g. Kemfeljom bio je srdačan i docnije je bio jedno izvesno kratko vreme sa mnom i sa dr. Pešeljom kada smo se razgovarali u Gradskom Podrumu.

Kod g. dr. Mačeka bio sam primljen tačno u 8 časova i ostao sam sa njime u razgovoru više od 40 minuta. Kod dr. Mačeka uveo me je g. Kemfelja i on se nalazio u jednom malom salonu, vrlo skromno nameštenom, pored same čekaonice gdje su čekale dve seljanke i jedan radnik. Gospodin dr. Maček primio me je stojeći, nasmejan i vrlo srdačno.

Šta mi donosite od Vašega Pretsednika reče mi g. dr. Maček nudeći mi da sednem.

³ Izveštaji su datirani i potpisani, ali potpis nije čitljiv. Čini se da se radi o izveštajima Dragana Protića, šefa Stojadinovićevega kabineta.

Gospodin Pretsednik Vas pozdravlja i rekao mi je da Vam kažem da mu je sastanak sa Vama u Brežicama ostao u prijatnoj uspomeni.

Gospodin dr. Maček je sa očiglednim zadovoljstvom primio ove moje reči i rekao da se zahvalim svome Pretsedniku i da mu kažem da je taj sastanak isto tako i kod njega ostao u najlepšoj uspomeni.

Rekao sam gospodinu dr. Mačeku, da sam mu doneo jedan primerak Konkordata sa S. Stolicom i da ga Vi molite da Vam na zgodan način pošalje svoje privatno mišljenje o istom, a što se tiče njegovog javnog mišljenja da se može izjasniti kako nađe za shodno. Gospodin dr. Maček, odgovorio je na to smešeći se, da će videti što se tiče njegovog privatnog mišljenja o Konkordatu a odnosno javnog, da je o tome već nešto govorio sa g. Pretsednikom i da će prema prilikama postupiti.

Saopštio sam zatim g. dr. Mačeku da naše policiske vlasti imaju podatke o kretanju hrvatskih terorista i njihovim namerama da putem atentata izazovu nerede u našoj zemlji i na taj način pokvare dobre odnose između Beograda i Zagreba. Oni namestavaju da pokušaju sa atentatima, kako protivu Njegovog Visočanstva Kneza Nameznika i Gospodina Pretsednika vlade tako i protivu Vaše ličnosti. Gospodin Pretsednik Vas moli da obratite najveću pažnju na sebe i da se čuvate. Ako je potrebna, radi Vaše bezbednosti saradnja vlasti, možete se obratiti bilo preko Gospodina Pretsednika ili preko g. Bana Savske Banovine da se služba oko Vaše lične bezbednosti pojača i obezbedi. U našem je opštem interesu da ne dodje ni do kakvog neprijatnog incidenta u vezi sa Vašom ličnošću i da na taj način zatruje se današnja povoljna atmosfera za iskrene razgovore.

Na ovo moje saopštenje g. dr. Maček zahvalio se i rekao da će voditi računa o tome i videti da li mu je potrebna saradnja javnih organa.

Kako sam, usled velike srdačnosti u razgovoru, ponovio g. dr. Mačeku da obrati pažnju na svoju ličnost i bezbednost, odgovorio mi je da se ne brinemo, jer da se on ne boji tih izdajica koje nisu u stanju da sami nešto učine; 'ne bi oni ni Aleksandra ubili da to drugi nisu želeli i pomagali!' Naravno da i sada može neko drugi, stran, da ima interesa da ovde ne bude mira i da dođe do razdora u zemlji, zato ipak treba voditi računa i čuvati se koliko je potrebno. G. Dr. Maček, stalno vrlo lepo raspoložen, pravio je šalu na račun frankovaca i smeja se slatko, kako ti ljudi brzo se ohlade od svojih revolucionarnih ideja kad provedu 24 časa u zatvoru i obično odmah mole njega za intervenciju da ih spasava i prilaze mu pokajnički. Eto tako su ti opasni, reče g. dr. Maček, a ostale ja dobro poznajem i znam šta misli ceo moj Zagreb. Dalje mi reče g. dr. Maček da su mu ovih dana sa više strana intervenisali za dr. Dumandžića, koji je preuzeo Artukovićevu advokatsku kancelariju, i koji je pre neki dan u Zagrebu uhapšen. Odgovoreno mu je kada se raspitao za ovaj slučaj da se očekuju podatci iz Beograda. Ovo mi je samo rekao radi primera kako ti, pa čak i najokoreliji frankovci, čim im je čvrsto traže njegovu zaštitu.

Rekao sam zatim g. dr. Mačeku da su se g. g. V. Radić i Devčić, kao urednici listova 'Val' i 'Evolucija' obratili g. Ministru saobraćaja za besplatne željezničke karte za redakcije njihovih listova. G. Ministar saobraćaja Spaho, čije je to diskreciono pravo, pristao bi da im da te karte ali je prethodno pitao Gospodina Pretsednika vlade za njegovo mišljenje. G. Pretsednik nije želeo dati nikakav odgovor dok ne čuje Vaše mišljenje i postupiće onako kako Vi to želite.

Smešeći se g. dr. Maček odgovorio je nemam ništa protiv mogu im se karte dati. Tu me je g. dr. Maček odjednom prekinuo i kao u šali ali ipak ozbiljno rekao, znate ja sam mislio da ste mi Vi već doneli i projekt Zakona o izboru narodnih poslanika. Da on očekuje taj projekat što pre i da je to najvažnije i radi daljeg koraka u 'Zajedničkoj politici'. Da želi da to zaista bude što pre.

Tad sam rekao gospodinu Mačeku da u tom pogledu imam saopštenja za njega, da ste mi Vi rekli da ga obavestim da se spremaju projekti izbornih Zakona i da čim budu gotovi, dostaviće mu se na uviđaj. Tu sam od svoje strane dodao, da kao što mu je

poznato, da ste bili na putu a po povratku bilo je toliko stvari koje su Vas očekivale i ljudi koji su želeli da Vas vide da ste bili stalno preuzzeti.

Gospodin Maček na to mi je smešći se rekao: „Dajte ga požurite i dođite mi opet što pre, ali sa Zakonskim projektom!”

Zatim sam g. dr. Mačeku govorio o rezoluciji samostalnih demokrata⁴ koju su izdali protivu rada Kraljevske vlade i da će tom prilikom može biti naši ljudi, bilo u Savskoj Banovini, bilo sa koje druge strane reagirati na takav napad. Da ćete se Vi truditi da ti odgovori ne budu suviše oštri i da mu saopštavate da oni neće imati nikakve veze sa njime i odnosima između Vas i g. dr. Mačeka. Isto tako da Vi nemate ništa protiv da se samostalni demokrati tretiraju kao celina sa bivšom H.S.S., tj. u koaliciji i da niste za cepanje niti posebne razgovore.

G. dr. Maček na to je odgovorio, da on to potpuno razume, da nema ništa protiv što će se samostalnim demokratima odgovoriti, jer bi se inače to moglo smatrati kao neka slabost. Da su samostalne demokrate morale tako postupiti, jer smatraju da su na prošlim opštinskim izborima bili isuviše izloženi napadima. Milo mu je što nije u namerama Vašim da delite samostalne demokrate.

Prešao sam tada na poslednju tačku mojih saopštenja, a to je pismo koje je uputio g. dr. Branko Pešelj.

G. dr. Maček pre nego što sam mu ja govorio o sadržini toga pisma, izneo mi je sam slučaj iz tog pisma s otpuštenim poštanskim službenicima, koji su u jednom momentu većeg raspoloženja pevali hrvatske patriotske pesme i klicali dr. Mačeku. G. dr. Maček dao mi je k znanju da ova pisma koja piše g. Pešelj, više manje imaju njegovu saglasnost, jer su mu svi slučajevi poznati i da se dovijaju na sve načine, da bi se njihovim ljudima pomoglo.

Gospodin dr. Maček je isto tako rekao nekoliko reči o paktu sa Bugarima.⁵ Kaže da ste ga sa s tim paktom prijateljstva upoznali, ali da mi opet veli da je to korisna stvar i da mu se sviđa. Naravno da se i u Zagrebu o tome svašta priča, ali da su to samo pakosničke priče. „Pa da znate posle sastanka u Brežicama, šta se sve nije pričalo i izmišljalo, pa čak je bilo i pretećih pisama i govora o izdajstvu itd.”

Zapitao sam g. dr. Mačeka, da li bi imao još štogod da Vam poruči ili dostavi. G. dr. Maček rekao mi je da Vas najtoplije pozdravim i ponovio da je i njemu sastanak u Brežicama ostao u najlepšoj uspomeni i da za sada nema šta drugo da dostavi.

Pri samom rukovanju na odlasku g. dr. Maček ponovio mi je da me očekuje uskoro sa projektom Zakona o izboru narodnih poslanika, jer će to biti veliki korak unapred u politici.

Ceo moj razgovor sa g. dr. Mačekom vođen je u vrlo srdačnom tonu i često prekidano njegovim smehom ili kakvom dosetljivom upadicom. Bio je vrlo raspoložen i očito mu je bilo prijatno što sam ga po Vašem naređenju posetio i o svemu ovom obavestio. U nekoliko mahova vrlo se laskavo izražavao o Vašoj ličnosti i o utiscima koje ste na njega ostavili prilikom sastanka u Brežicama.

Posle razgovora s g. dr. Mačekom otišao sam sa dr. Brankom Pešeljom u Gradski Podrum, gde smo ostali u prijateljskom i srdačnom razgovoru, ali iskrenom i otvorenom, sve do 12 časova. Dr. Pešelj izlagao mi je u gotovo svim pitanjima njihova poznata mišljenja, a naročito o nepravdama što se čine u državnom gazdinstvu prema Hrvatskoj (slabo građenje putova, železnica; pitanje Savskog mosta kod Zagreba itd.).

⁴ Izvršni odbor SDS zasjedao je 24. i 25. siječnja 1937. U rezoluciji koja je tada prihvaćena osudjena je Stojadinovićeva vlada kao nastavak diktatorskog režima. Posebno se govori o teroru nad samostalcima u Hrvatskoj i Vojvodini za vrijeme općinskih izbora. Maček se s rezolucijom suglasio.

⁵ 24. I 1937. zaključen je Pakt o vječnom prijateljstvu između Kraljevine Jugoslavije i Kraljevine Bugarske.

Trudio sam se, i mislim da sam u izvesnim pitanjima uspeo, da pobijem njegove tvrdnje da to sve dolazi usled naše želje za prevlašću i izrabljivanja Hrvatskog naroda. Izmedju ostalog, naročito sam insistirao na tome, da do mnogih grešaka ne bi se dolazilo da oni zajedno sa nama saraduju i da je potrebno da počnu već jednom sa konstruktivnim radom za opšte dobro naše države. Iz razgovora sa g. dr. Pešeljom dalo se videti da imaju ogromno poverenje u Njegovo Visočanstvo Kneza Namesnika, isto tako da veruju u Vašu ličnost, s obzirom na sve napore koje ste Vi učinili do sada, a koji su njima dobro poznati, radi ostvarenja boljih ekonomskih i političkih prilika u našoj zemlji.«⁶

b) *Izveštaj od 15. III 1937.*

»Gospodine Pretsedniče,

Shodno Vašem naređenju bio sam u Zagrebu 15. o. m. pre podne. Beograd sam napustio u toku noći 14. o. m. u 23 časa i 20 ukrcavši se u Zemunu a vratio se 15. o. m. u 20 časova iskravši se isto tako u Zemunu, radi sigurnosti da ne budem viđen od koga i ispitivan gde sam putovao.

Prema ranije ugovorenom sa dr. Pešeljom otišao sam u Deželićevu ulicu br. 9, gde sam nekoliko minuta pre 8 časova primljen od g. dr. Mačeka.

Kod dr. Mačeka ostao sam u razgovoru više od jednoga časa i 30 minuta. Dr. Maček primio me je u istom salonu kao i prošli put nasmejan, vrlo srdačan ali nešto ovog puta ozbiljniji.

Nudeći mi da sednem dr. Maček upita me šta ima novo, šta mu donosim od g. Pretsednika.

G. Pretsednik Vas najlepše pozdravlja i pita da li ste se prijatno proveli u Gracu. Dr. Maček smešeći se reče pozdravite i Vi Vašeg Pretsednika, no taj moj pozdrav ponoviću Vam docnije.

Rekao sam g. dr. Mačeku da žalim što mu ovoga puta nisam doneo projekat zakona o izborima ali da ma da postoje više projekata, ni jedan od njih ne odgovara onome što bi Vi i g. Korošec želeli, te prema tome te projekte nisam doneo ali da ću verovatno u roku od 10—15 dana biti u mogućnosti da mu donesem jedan projekat izbornog zakona. Ovde sam naglasio da i pored Vašeg nastojanja da se dođe do jednog shodnog projekta zakona o izborima usled velikog rada u Parlamentu i zauzetosti g. Ministra Korošca, to nije bilo moguće ostvariti.

Dr. Maček saslušao je pažljivo moje razlaganje, koje sam se ja trudio da bude što potpunije i da ga uverim da je zaista razlog ovom zadocnjenju u velikom poslu i forsiranom radu u Parlamentu. Tu sam govorio o opoziciji u Parlamentu na način koji ste mi Vi bili indicirali.

Imao sam impresiju da dr. Maček razume i prima moje objašnjenje i samo je u nekoliko mahova rekao da se treba požuriti i da mu donesem što pre očekivani zakonski projekat. Da je to razlog što je u poslednje vreme malo bilo nervoze u njihovim krugovima jer je počelo da se gubi poverenje u dobru volju. Zluradi prijatelji govore u Zagrebu, eto kako Vas iz Beograda varaju i još ništa ne daju.

Kada sam pravdao zadocnjenje zakonskog projekta zbog rada u Skupštini, gde je bilo velikih i bezobzirnih kritika i koliko u tom pogledu imate neprijatnosti zbog Vaše iskrene želje za sporazum, dr. Maček rekao je: znam da nije lako, da su to fakini, ali trebalo je ipak požuriti, jer mi je to već u januaru bilo obećano. Gledajte da to bude odmah po budžetskoj debati, nije dobro da se odugovlači.

⁶ AJ, fond M. Stojadinovića, f-20/III.

Tada sam govorio g. dr. Mačeku o poseti g. Vildera Beogradu i izvesnim intrigama koje su se tim povodom pravile.⁷ Da je g. Vilder sam izjavio želju da bude primljen kod Nj. Kr. Visočanstva Kneza Namesnika i kod Vas i da nije bilo zgodno odbiti ga, jer je verovatno dolazio sa prethodnim dogovorom i znanjem dr. Mačeka. Da Vi ne želite i ne trebaju Vam nikakvi posrednici, niti Vam je cilj stvaranje disidenata, već lojalnost na prvom mestu.

Dr. Maček reče mi da on nije pridavao nikakvog značaja tim intrigama i nije ih mnogo bilo. „Nisam verovao, apsolutno ne!“ G. Vilder nije dolazio sa njegovom apsolutnom dozvolom ali da je njemu to svejedno, jer ga je on po povratku obavestio o razgovorima u Beogradu. Dr. Maček reče mi da i on ima teškoća i stalnih intriga, na pr.: „Posle sastanka u Brežicama jedan gospodin me je pitao, da li Vam je g. Stojadinović nudio da uđete u Vladu? Eto kako intrigiraju stalno.“ On veruje Vama i zna da Vam nije cilj njegovo slabljenje i izazivanje pocepanosti u redovima S.D.K. Ovde sam prilično dugo govorio o tome koliko i Vi imate teškoća i intriga jer dr. Mačeku dali ste slobodne ruke za rad u Savskoj Banovini, u cilju da se ojača, da bi se mogao napraviti definitivni sporazum sa čovekom koji vodi ceo Hrvatski narod. Dr. Maček vrlo zadovoljan, smešeći se, klimao je glavom i rekao: „Znam ja to!“

Prešao sam na izjave g. Krnjevića, date inostranstvu i koje se mogu tamo tumačiti kao da on ne sme ili ne može da se vrati u zemlju i da je radi toga dr. Maček morao ići u Grac. Da Vi ponavljate da za povratak g. Krnjevića ne postoje nikakve teškoće i da on može da se vrati u zemlju kad god zaželi, jer ga smatrate kao korektnog opozicionara.

Dr. Maček odmah mi odgovori: „Pa Krnjević je sam odmah izjavio da nije otišao u inostranstvo radi ove ili one Vlade, već svojevolski.“⁸ Glavni razlog sastanka sa g. Krnjevićem bio je što se nisu videli već sedam godina i trebalo je rešiti da li da ostane u Ženevi, na neutralnom terenu ili da ide u Beč. „Nećemo nikakve obaveze u vezi sa gostoprimstvom, jer znate gostoprimstvo uvek ima i po neku vrstu obaveze prema onome koji Vam ga pruža.“ Na ovome je dr. Maček u više mahova insistirao, podvlačeći njihovu želju da nemaju obaveze prema nekoj stranoj zemlji gde bi eventualno g. Krnjević živeo. Dr. Maček dalje kaže da je samo video g. Krnjevića i nikoga više i to je „sasma tačno,“ sve drugo su priče i intrige. Recite Vašem g. Pretsedniku da sam samo išao da se vidim sa g. Krnjevićem. Ovo je dr. Maček ponovio više puta u razgovoru. „Ja sam hteo da idem da vidim samo g. Krnjevića i to čak i ne do Graca, ali onaj Jure Šutej hteo je da se ide u Grac radi zabave i obilaženja dućana. Tako sam i prošvercovao jednu opravicu za ženu“, reče dr. Maček smejući se slatko.

Na moje direktno pitanje — ubačeno u momentu ovog dobro raspoloženja dr. Mačeka i sasvim „naivno“ — da li je doneta kakva odluka u Gracu? dr. Maček gledajući me ravno u oči odgovorio je odjednom ozbiljno: „ne, niš, samo sam išao da vidim Krnjevića da se razgovaram sa njim jer ga nisam dugo video“. Govorili smo o mišljenju g. Krnjevića u pogledu spoljne politike i tu dr. Maček reče da nema ništa od naročite važnosti i da je u svetu veliki haos a pogotovu u Evropi, tako bar nalazi g. Krnjević. Da je ugled naše zemlje u inostranstvu „nešto skočio“.

Tada sam skrenuo pažnju dr. Mačeku na njegove izjave u „Narodnom valu“ 24. februara t. g. koje su Vas iznenadile. Govoreći kao u svoje ime rekao sam, da nisam verovao da dolaze od dr. Mačeka i da on može tako neljubazno da govori o Vami u momentu kada Vas sa sviju strana napadaju baš zbog dr. Mačeka i Vaše politike prema njemu.

Ne čekajući da dovršim dr. Maček odmah mi odgovori: „To su bile posledice izbora u Bajmoku i Bečeju — ja taku demokratiju ne volim“ da je tamo slao svoje izaslanike i

⁷ Član vodstva SDS Većeslav Vilder lio j sredinom veljače 1937. kod kneza Pavla i Stojadinovića. U povodu toga čuli su se glasovi da Stojadinović želi u vladu uvesti samostalce, mimo Mačekova odobrenja (Usp. Stojkov, n. dj., 257—58).

⁸ Krnjević je emigrirao 1929.

da su ga oni tačno o svemu obavestili i da to nisu bili izbori. „Žandarmi su držali zatvoreni kordon i puštali na glasanje samo vladine ljude, evo Vam jednog izveštaja pa dajte Pretsedniku.“ Na moju primedbu da to ne znači da ste Vi za sve odgovorni i da se često dešavaju stvari za koje Vi ne znate ili dolaze usled preterane revnosti izvesnih organa, dr. Maček reče: „Uvek je najgori onaj koji je sada tu, to je mišljenje opozicije.“ Hteo je ovim povodom, t. j. kad je dobio izveštaj o ovim izborima, još jače da reagira, ali se posle ohladio, kako to sam reče.

Nastavio sam u vezi sa ovim pitanjem dalji razgovor. Da Vi želite da ostanete pri onome što ste se sa dr. Mačekom sporazumeli i da će program biti izvođen shodno dogovoru u Brežicama. Da želite znati da li i dr. Maček ostaje u svemu pri ranijem. Dr. Maček je odgovorio da ostaje pri svome ranijem i da sve ostaje „pri starom, sem da treba da dođe što pre novi izborni red“. Nalazi da je Vaša greška što niste dobili od Skupštine u prvo vreme sva potrebna ovlašćenja onda kada su se više bojali, „kada su bili preplašeni da ih ne najure“. Tu je dr. Maček opet ponovio da ostaje pri starom t. j. razgovoru u Brežicama.

Počeo sam svoje izlaganje o Hrvatskoj Straži.⁹ Da ta organizacija koja se sprovodi po selima unosi u vojne krugove nepoverenje i da to iskorišćuju zajednički politički protivnici kao materijal za agitaciju protiv Vas naročito u vojsci. Ovim se otežava rad Vaš na sporazumu i da bi bilo dobro da se zaustavi dalje organizovanje i ne daje tako veliki značaj ovoj organizaciji.

„Imate pravo!“ Ponovio je nekoliko puta dr. Maček. „Ja sam sad stao na put da se to više ne širi, već da ostane u današnjim granicama. Ja sam ih već pre neki dan *restringirao*. To su samo organizacije za suzbijanje komunista i frankovaca. Uverite Vašeg g. Pretsednika u to.“ Dr. Maček dalje kaže da su organizatori te Straže preterali i da su negde cela sela ušla u organizaciju, da je to glupo i razume da to izaziva podozrenje. U više mahova ponovio je da se slaže sa Vami i da će se ove organizacije ograničiti na njihov pravi cilj da čuvaju sela od frankovaca i komunističkih agitatora a za to je dovoljno da bude po nekoliko članova u svakom selu.

Ovim povodom rekao sam sve što je bilo potrebno o ovome, kako to otežava rad na sporazumu i td. i da bi trebalo na neki način dati potrebna umirenja po ovome. Dr. Maček ponovio je da Vam kažem da ne brinete i da će on voditi računa o ovome. Prešao sam na spoljnu politiku i rekao dr. Mačeku da se vode pregovori sa Italijom, naročito o davanju garancija za naše manjine i o teroristima. Da se pregovori vode u duhu spoljne politike kako ste o tome govorili u Brežicama. Ispričao sam dr. Mačeku ceo incident sa francuskom ladjom u Kotoru.¹⁰ O aktivnosti komunista iz Francuske. O poseti g. Pretsednika Beneša, koja se vraća tek posle deset godina i o konferenciji Male Antante.

Dr. Maček rekao mi je da se slaže sa pregovorima i tom prilikom kazao da je čuo da su u Italiji strašne prilike za naše manjine, da mu je to pričao g. Besednjak kad ga je pre izvesnog vremena posetio. „Jasno je to, treba se sporazumeti naravno. Ja sam pacifista od kože do kostiju i sve što može osigurati mir primam. Gde bi mi stali da ne trošimo 4 milijarde na vojsku. Sa tom svotom elektrificirali bi celu zemlju.“ Insistirao je da bi trebalo naročito osigurati naše manjine u Italiji.

Dr. Maček zna za slučaj sa francuskom ladjom i da agitatori i novac dolaze iz Francuske. Misli da ne treba dozvoliti stranim agitatorima da nam narod u Dalmaciji diraju i vrbuju za Španiju. Ali se slaže da nije šteta što usijane glave stradaju. Rekao je da ima uverenje da slabi komunizam u Hrvatskoj i tu me upozorio na govor g. Košutića protiv komunizma. O poseti Pretsednika Beneša i Konferenciji Male Antante dr. Maček nije imao ništa da kaže, primio je sve sa odobravanjem i razumevanjem. Tada je slučajno došlo do reči o Vašem letenju u novim bombarderima. Dr. Maček slatko se smeja i rekao: „Ja to ne bih!“

⁹ Hrvatska seljačka zaštita.

¹⁰ U veljači 1937. grupa dobrovoljaca pripremala se za odlazak u Španjolsku, ali su to vlasti otkrile i spriječile.

Govorio sam o Konkordatu i da pored toga što Vam je poznato njegovo mišljenje, da bi želeli znati da li ima kakav nov momenat sa njegove strane. Da i Vi imate u poslednje vreme neprijatnosti sa Crkvom kao i dr. Maček i da je dobro ne dozvoliti crkvama mešanje u politiku.

Dr. Maček je na to odgovorio sledeće: 'Vidite moj članak u 'Domu', to je moj princip i kao što ste videli nije bilo reakcije! Tu sam postavio katoličku crkvu na svoje pravo mesto.' Kad je pomenuo reč 'Dom' dr. Maček setio se da Vas je tom prilikom zajedno sa g. Ministrom Korošcem napao zbog zaplena 'Doma'. Tu ustaje i daje mi letak koji je izdao tim povodom. Smejući se dr. Maček priča o toj zapleni 'Doma' od 18. februara t. g., daje mi oba broja 'Doma' t. j. *polu beli i sasvim beli*. Kaže da se bio zainatio i kad mu je cenzura izbrisala neke redove iz pojedinih članaka, on je ostavio to prazno. Tada su mu ponovo vršili cenzuru i izbacili članke koje su ranije bili pustili, on je ostavio list skoro potpuno beo i pustio ga takvog u prodaju, ali ga je tada Državno tužilaštvo zaplenilo. Pričajući mi o svemu ovome dr. Maček slatko se smejao i kaže: 'zar nema razloga da napadam!'

Nema ništa da kaže o Konkordatu. 'Mene se konačno to ne tiče — veli g. dr. Maček smejući se — da je svako pitanje tako važno kao Konkordat, sve bi onda bilo sredeno.'

Posle svega ovoga dr. Maček je prešao ponovo na pitanje emigranata. Reče mi da ga je ovih dana posetio jedan frankovac od levičarske grupe frankovaca, jer reče: 'postoje dve grupe frankovaca, jedna je moja potpuno a druga je levičarska'. Taj gospodin govorio mu je da Mile Budak ima nostalgiju za zemljom i da želi da se vrati kući.' Da li je on kompromitovan u Kraljevom umorstvu? 'Ja mislim da nije.' Kad bi bilo moguće da se vrati, da bi to bilo 'jako dobro'. 'Dok je bio ovde bio je na mojoj liniji, sa Dudom Boškovićem i drugima.' Dr. Maček misli da su ga ekstremni elementi naveli da ode u inostranstvo i da *naravno* ako nema naročitih smetnji, bilo bi zgodno da se vrati u zemlju. Da je dobio informacije iz logora u Italiji da su se tamošnji naši emigranti podelili u dve grupe i da bi bilo dobro, ako je moguće, da se neki od njih vrata, koji su se pokajali i koji su 'naši', naravno malo po malo ne odjednom. Dr. Maček reče mi da o ovome razgovaram sa Vami i da bi želeo čuti po ovome Vaše mišljenje.

Dr. Maček rekao je kad sam ga uverevao u Vašu lojalnost da Vi možete verovati potpuno u njegovu i da je on pošten čovek. Da je uvek vodio otvorenu politiku. 'Uvek govorio isto i pred sudom i na slobodi.' Ponova je naglasio da nije ništa do sada promenjeno u pogledu Vašeg razgovora u Brežicama. Da arondiranje Kotara unosi jedno izvesno nepoverenje, da mu izgleda da se srezovi udešavaju za izbore, ali da ga sreski sistem ne bi zadovoljio.

U pogledu kontakta Vašeg sa njim, dr. Maček slaže se da bude direktan i bez ikakvih posrednika, izuzev za ovakve male stvari preko dr. Pešelja i mene.

Da su vlasti bolje u Hrvatskoj i izlaze u susret narodu ali ne u Vojvodini, gde je veliki teror. Isto tako u Sloveniji, prema mišljenju dr. Mačeka, vlada strašan teror prema opoziciji. Tako na pr. u Ljubljani hteli su neki Mačekovci da se sastanu. Odmah ih je policija razjurila. 'Korošec je reakcionar kad se njega tiče!'

G. dr. Maček dao Vas je najlepše pozdraviti od njegove strane i još jednom zamolio da se požurite. 'Pozdravite ga mnogo i samo da požuri.'

Atmosfera razgovora između g. dr. Mačeka i mene bila je u početku ozbiljna i zatim svakim momentom srdačnija dok najzad na kraju nije došlo do sasvim prijateljskog razgovora praćenog smehom i šalom. 'Znate, Boga Vam, da se komične stvari događaju u toj Slovenačkoj,' kaže dr. Maček smejući se. 'Na pr. dva mesta granična. Sreski načelnik zabranjuje zbor u jednom, ono drugo tik uz granicu zbor slobodan, puno Slovenaca lupa se po Korošcu, a sreski Načelnik, isti koji je zabranio zbor u Slovenačkom srezu, sedi mirno u kafani i pije kafu' . . .

¹¹ Usp. Lj. Boban, Nekoliko izvještaja o povratku Mile Budaka iz emigracije (1938), Zbornik Histo-rijskog instituta Slavonije 7—8/1970, 507—523.

Moj utisak posle razgovora sa dr. Mačekom, od kojega sam se oprostio u najprijateljskom raspoloženju i sa željom od njegove strane da me vidi što pre sa projektom izbornog zakona, jeste sledeći:

Dr. Maček podložan je momentalnim raspoloženjima te se tako mogu tumačiti izvesni njegovi napadi na Vas, g. Ministra Korošca i Vašu politiku. Raspoloženja koja je imao prilikom referisanja o izborima u Begeju i Bečeju i zabrana 'Doma', izazvala su njegovu oštru reakciju ali je to daleko od nekih promena u njegovom držanju prema Vama, što se iz njegovog govora jasno moglo videti. Dr. Maček, mogao sam stalno konstatovati, veruje u Vašu lojalnost i ima poverenja da ćete Vi raditi shodno Vašim razgovorima u Brežicama. Samo je bilo dosta nervoze kod njega zbog zadocnjenja sa projektom izbornog zakona. Ovo zadocnjenje, kako je i sam dr. Maček u više mahova u toku razgovora naglasio, bilo mu je neugodno i stvaralo je nervozu u njegovim krugovima. Iz razgovora sa dr. Mačekom moglo se isto tako zaključiti da je njegova lojalnost prema Njegovom Kraljevskom Visočanstvu Knezu Namesniku uvek ista. Dr. Maček je tri puta naglasio da je veran svojim rečima i da za sada ništa nije promenjeno.

Svi ovi utisci dobili su potvrdu i u mojim razgovorima sa okolinom dr. Mačeka (dr. Kemfelja, dr. Pešelj i dr. Ivanišević). Oni su bili prisutni kada me je dr. Maček ispratio na vrata svoga salona i videli njegovo raspoloženje, te su mi sva trojica u glas izjavila svoje zadovoljstvo da je 'stari' tako lepo raspoložen. Izgleda mi da je dr. Maček bio dosta nervozan pre mog dolaska i da je njegova okolina očekivala da će se ljutiti kada budem govorio sa njim o izvesnim pitanjima, naročito ga je bila nervirala zabrana, kako oni to kažu neopravdana, lista 'Seljački dom'.

U razgovoru sa njegovom okolinom trudio sam se da i njima pružim potrebna obaveštenja o Vašim naporima radi stvaranja atmosfere za sporazum. Koliko morate podnosciti kritika i napada zbog njihovog šefa i Vaše želje da se zadovolje hrvatski opravdani zahtevi.

Posle posete dr. Mačeku i razgovora sa njegovom okolinom otišao sam kod g. dr. Ružića, Bana Savske banovine i obavestio, shodno Vašem nalogu, da sam bio kod dr. Mačeka i to samo radi izvinjenja što mu još nije donet zakonski projekat novog izbornog zakona. O drugim razgovorima g. Banu gotovo ništa nisam govorio.¹²

SUMMARY

MAČEK'S MEETINGS WITH PRINCE PAUL (IN NOVEMBER 1936) AND STOJADINOVIĆ (IN JANUARY 1937)

Using primary sources, the author has described Maček's meeting with Prince Paul and the Prime Minister Stojadinović. The meeting with the Prince was held on November 8, 1936. This meeting paved the way for Maček's later meeting with Stojadinović on January 16, 1937 in Brežice (Slovenia).

At the meetings various questions of external and internal policy were discussed. The Croatian question was the central problem. The Prince and Stojadinović were of the opinion that it was impossible to change the September 3, 1931 Constitution, and that any agreement about the Croatian question could only be arrived at within the frame of that Constitution. This, in fact, meant retaining the unsatisfactory unitary establish-

¹² AJ, fond M. Stojadinovića, f-20/III.

ment. Maček's opinion was that the solution of the Croatian question was possible only if the Constitution was abrogated and there was a new constitutional situation, based on a federal state. He proposed a procedure for attaining this new constitution.

Although the views of the government and the Croatian opposition for the solution of the Croatian question were different, both sides were interested in maintaining contact, making concessions and pursuing a policy of compromise. Stojadinović's government had enemies on several sides. In such a situation it did not want to make relations with the Croatian opposition worse. That is why this opposition's activity was to a certain extent tolerated. These tactics were a result of the Prince's and Stojadinović's wishes for the government to show itself as following a new political course after the assassination of King Alexander. Maček, on the other hand, wished Stojadinović's government to remain in power because there was a danger of it being pushed aside by forces which upheld the earlier absolutist policy of King Alexander. The relatively tolerant policy of the government made the process of the renewal of the Croatian Peasant Party, and organizations under its influence, easier.

Among the Contributions is the report of the Ban of the *Sava banovina* on reactions to Maček's meeting with Stojadinović, and also two reports from which are seen Maček's secret contacts (through the Chief of Stojadinović's Cabinet) after the meeting in Brežice. In these reports their mutual wish to continue the policy of reciprocal concessions and compromise is affirmed.